

Yüksek Din Öğretiminde Çok Kültürlü ve Uluslararası Bir Model: Kudüs Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi

An International Model for Higher Religious Education: Kulliya Al-Salahiyya Al-Islamiyya of Jerusalem

Hasan YILDIZ¹

ÖZ

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminde medreselerde başlatılan islahat kapsamında Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin taşra şubesi olarak 1915 senesinde Kudüs'te açılmış olan ve gerek teşkilat yapısı gerekse ders programıyla uluslararası özgün bir medrese modeli olarak karşımıza çıkan *Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi* ele alınmaktadır. Merkez-taşra bütünlüğü ve yerel ihtiyaçlar gözetilerek açılmış olan *Külliye*'nin kuruluş amacı, idâri yapısı, eğitim felsefesi ve diğer tüm karakteristik özellikleri bir bütün olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Külliye*'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı en geniş coğrafi alan ile bu alanın dışında kalan Müslümanların yaşadığı hinterlanda hitap eden bir kayıt-kabul alanına sahip olması onun öne çıkan özelliğidir. Dönemin olağanüstü şartlarına rağmen günümüzden bir asır önce İslâm coğrafyasına hitap etmek üzere Kudüs'te açılmış olan uluslararası nitelikteki *Külliye*, çok uluslu yüksek din öğretimi kurumlarına rol modelliği yapacak niteliktedir. *Külliye*, bu yönüyle İslâm Birliği siyasetinin en somut ve pratik uygulamasının projelendirildiği bir alana dönüşmektedir. Osmanlı medreselerinde merkez-taşra yapılanmasının farklılığına ilâveten taşra teşkilatının da kendi içerisinde gerek ders programı ve müfredat, gerekse öğrenci kaynağı açısından farklılık arz etmesi yerel ihtiyaçların dikkate alındığının ve yerel imkânlardan en üst düzeyde yararlanıldığının somut göstergesidir. Bu makalede, Osmanlı eğitim tarihinin önemli tecrübelerinden biri olan *Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi*'nin idâri yapısı ile eğitim ve öğretim faaliyetleri, başta arşiv belgeleri olmak üzere birincil kaynaklara dayalı olarak ele alınmış, böylece günümüz din öğretimi yaklaşımlarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Medreseleri, Kudüs Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi, Salahiye Medresesi, Külliye, Yüksek Din Öğretimi

ABSTRACT

This study discusses Selâhaddin Eyyubi Kulliyeh-i Islamiyyeh, which was established in Jerusalem in 1915 as a provincial branch of the Darul-hilafeti'l-aliyyeh Madrasah and was an original and international madrasah model with its own organizational structure and curriculum, in the scope of reform actions started in madrasahs during the Second Constitutional Era. The purpose of the establishment, administrative structure, educational philosophy, and all

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hasan Yıldız (Dr./Maarif Müfettişi),
Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul İl Millî Eğitim
Müdürlüğü, İstanbul, Türkiye
E-posta: hasanyildiz@meb.gov.tr
ORCID: 0000-0001-9823-4486

Başvuru/Submitted: 18.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.03.2021

Kabul/Accepted: 14.04.2021

Online Yayın/Published Online: 08.06.2021

Atıf/Citation: Yıldız, Hasan. "Yüksek Din Öğretiminde Çok Kültürlü ve Uluslararası Bir Model: Kudüs Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 1 (2021): 425-462.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.862717>

other characteristic features of the Kulliye, which was opened considering local needs and the integrity of center and provinces, will be evaluated as a whole. The most outstanding feature of Kulliye was that its admissions spanned the farthest geographical zone reached by the Ottoman Empire as well as the hinterland, where Muslims lived. In spite of the extraordinary circumstances of the era, the Kulliye, which was designed to address Islamic geography of a century ago in Jerusalem, is a role model for multinational Higher Religious Teaching Institutions. In this respect, it became an area where the most concrete and practical application of the Islamic Union's politics was projected. In addition to the difference of central–provincial structuring in Ottoman madrasas, the fact that the provincial organization differed in terms of curriculum, syllabus, and student resources is a concrete indication that local needs were taken into account, and that local opportunities were exploited. In this article, the administrative structure, education, and training activities of Selahaddin Eyyubi Kulliye-i Islamiyesi, which is one of the most significant landmarks of Ottoman education history, are discussed based on primary sources—especially archive documents—with the aim to contribute to religious education approaches.

Keywords: Ottoman Madrasahs, Jerusalem Kulliye al-Salahiyya al-Islamiyya, Salahiye Madrasah, Kulliye, Higher Religious Education

EXTENDED ABSTRACT

This study discusses the Selahaddin Eyyubi Kulliye-i Islamiyesi, which was opened as a provincial branch of the Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasa within the scope of the reforms initiated in Istanbul madrasas during the Second Constitutional Era. The purpose of the establishment, administrative structure, educational philosophy, and all other characteristic features of the Kulliye, which was opened considering local needs and the integrity of center and provinces, will be evaluated as a whole.

The Selahaddin Eyyubi Kulliye-i Islamiyesi was inaugurated in Jerusalem in 1915, appearing to be a unique international madrasa model with its organizational structure and curriculum. The prominent feature of the Kulliye is that its admissions span the widest geographical area reached by the Ottoman Empire and the hinterland, where Muslims outside this area live. Despite the extraordinary conditions of the period, this international Kulliye, which was opened to address Islamic geography, to meet the religious needs of the countries with an Arab majority, and to unite the Muslims of the world, can act as a role model for multinational, religious higher education institutions. This study aims to address said Kulliye, which is one of the important landmarks of Ottoman education history, based on primary sources—especially the documents obtained from the Istanbul Mufti's Meshihat Archive—and thus contribute to today's religious teaching approaches.

Apart from Hüseyin Atay's work titled *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, where the Kulliye is mentioned—albeit briefly—other works also deal with the subject separately.

The first of these is Martin Strohmeier's work, titled *Al-Kulliyya as-Salahiyya in Jerusalem: Arabismus, Osmanismus, und PanIslamismus im ersten Weltkrieg*, which was published in German in 1991. The last part of the work, which comprises evaluations about the establishment, curriculum, regulations, staff, and students of the Kulliye, also includes some documents and photos of it. There is also an article titled *Al-Kulliyya al-Salahiyya, A Late Ottoman University*

in *Jerusalem* by the same author, published in 2000, and Ruveyde Fazl Ahmed's master's thesis with the title *el-Medresetü's-Salâhiyye fi'l-Kuds*, which was completed in the year 2015.

Among Turkish works, Kenan Ziya Taş's *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selahaddin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi* is worth mentioning. It is understood that the aforementioned work is the book version of the author's previous article, *An Ottoman School in Jerusalem: Salahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi*. It is evident that the subject of the Külliye has been discussed superficially, with only a few documents, and that the archive belonging to the Meshihat authority with which the Külliye is affiliated was not used in this book. When the original text of the Külliye Regulations and its Latinized translation with some errors added to the end of the book are removed, one can see that there is no text giving comprehensive information about the Külliye.

Zeki Salih Zengin's article, *II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs Ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyûbî Külliye-i İslamiyesi*, and Harun Yılmaz's article, *Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi*, stand out as two important works that reveal the founding philosophy of the Külliye.

First, it is important to note that the Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasa, which is structured as a new madrasa model following the regulations proposed during the Second Constitutional Era, was planned with two different organizational structures: central and provincial. While the Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasa, which was opened in Istanbul, constitutes the central organization, the madrasas opened outside of Istanbul as its branches constitute the provincial organization. Within the scope of the provincial organization, madrasas that were opened in the Anatolian geography, including in Kirkuk, were structured under the name of *Five-Year Provincial Madrasa*, and within the same scope, a unique international madrasa model was set forth in Jerusalem under the name of Külliye.

In addition to the difference of central–provincial structuring in Ottoman madrasas, the fact that the provincial organization differed in terms of curriculum, syllabus, and student resources is a concrete indication that local needs were taken into account and that local opportunities were exploited.

On the other hand, the fact that the student admissions of the Selahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi encompassed a wide geographical area—from South Africa to Morocco, from the Caucasus to Kazan, from Poland to China, and from Tashkent to Afghanistan, India, and the Philippines—draws attention as a 100-year-old example of the international and multicultural education approach that is at the top of the contemporary education agenda.

The Külliye, in this respect, became an area where the most concrete and practical application of the Islamic Union's politics was projected. It was a strategic educational institution born out of the need to ensure that Muslims of different ethnic origins and sects united and acted together on the basis of Islam and to protect the state against the divisive and destructive influence of

regional and ethnic nationalism, which was fueled by Western states—especially the British. The fact that a center like Jerusalem, which has a multicultural, multi-denominational, and multi-religious historical background, was chosen as location attributes the Kulliye the role of uniting and unifying the Islamic world, in addition to its internationality.

In conclusion, the international Selahaddin Eyyubi Kulliye-i Islamiyesi remains, despite the extraordinary conditions of the Second Constitutional Era, an important educational institution with unique qualities that can serve as a role model for the multicultural, international, religious higher education institutions that became widespread in the first quarter of the twenty-first century. Despite its brief activity of only two years, it is evident that the Kulliye has left behind valuable experiences that can provide important contributions to today's religious education approaches.

Giriş

İslâm eğitim kurumlarının ana omurgasını oluşturan medreseler, tarih boyunca önemli değişim ve gelişmelere sahne olmuşlardır. İlk örneğine ilişkin farklı görüşler ileri sürülse de miladi 11. yüzyıldan itibaren sistemleşmeye ve yaygınlaşmaya başlayan medreselerin en önemlileri Büyük Selçuklu Devleti zamanında kurulan Nizamiye Medreseleridir.

Selçuklu eğitim geleneğini tevarüs eden Osmanlılarda, Sultan Orhan Gazi (ö.1362) tarafından miladi 1330 senesinde İznik'te açılan Orhaniye Medresesi Osmanlı medreselerinin ilki kabul edilmektedir. İlk medresenin kuruluşundan II. Murad'ın 1451 senesinde vefatına kadar geçen sürede Osmanlı coğrafyasında toplam 84 medrese tesis edilmiştir.¹ Osmanlı Beyliği'nin fetihlerle genişleyen coğrafyasına yeni medreselerin açılışı eşlik etmiş, coğrafi açıdan büyüme ile doğru orantılı olarak da medrese sayısında artış kaydedilmiştir. İlk medresenin açılışının üzerinden yaklaşık 120 yıl geçtiği bir aşamada imparatorluk coğrafyasında medrese sayısının 84'e ulaşmış olması, "menbâ'-ı ilm ve ma'rifet"² olan bu müesseselere verilen önemi göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde esaslı/sistemli medrese eğitimi II. Mehmed'in (ö.1485) Konstantinopolis'i fethetmesinden sonra, resmî açılışını bizzat tüm devlet erkânı ile birlikte gerçekleştirmiş olduğu Sahn-ı Seman medreseleri ile başlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere imparatorluk coğrafyasında inşa edilen medreseler, "İstanbul'u İslâm'ın üretken gücünün bir şahidi haline getirmişti."³

İznik'te açılan Orhaniye Medresesi ile başlayıp fetihlerle doğru orantılı olarak sayıları artan, "bürokrasinin oluşması ve halka yönelik hizmetler verilmesinde birinci derecede müessir olan"⁴ medreselerin tertip, tadrîsat ve nizâmatını temin⁵ için ihtiyaç duyulduğunda bir takım düzenlemelerin yapılması cihetine gidilmiştir. Bu düzenlemelerin ilki Sultan Fatih devrinde hazırlanan bir kanunnameyle gerçekleştirilmiş, "ilmiye mensuplarıyla devlet memurları arasındaki mertebeler tespit edilerek ilmiye sınıfının statüsü ortaya konulmuştur."⁶ Devam eden süreçte mezkûr kanunnameyi esas alan pek çok düzenlemeler gerçekleştirilmişse de bir takım usulsüzlüklerin bizzat devlet yöneticileri tarafından talep edilerek yaygınlaşması ilmiyedeki düzenin bozulmasına yol açmıştır.⁷

Medreselerin ilk defa ıslâh edilmelerine duyulan ihtiyaç Sultan III. Mehmed'in (ö.1603) saltanatı döneminde (1595-1603 yılları arası) ortaya çıkmış,⁸ III. Ahmed (ö.1736) zamanında (XVIII. asrın ilk yarısı/1703-1730) medreselerin ıslâhı kapsamında bazı emirler verilmiştir.

1 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", Belleten, (2002), 66, 247: 899.

2 Mehmed Muhlis, İnkılâb-ı Efkârdan Maârif, (Konya: 1329/1911), 42.

3 Madeline C. Zilfi, Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası(1600-1800), çev. M. Faruk Özçınar, 1.Baskı, (Ankara: Birleşik Yay. 2008), 2.

4 Mefail Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (2004) 2, 4: 372.

5 Emin Bey, "Tarihçe-i Tarîk-i Tedris", İlmiye Salnâmesi, (Dârü'l-hilâfeti'l- Aliyye: Matbaa-ı Amire, 1334), 643.

6 Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, (Ankara: T.T.K. Yay., 2014),141.

7 Bkz. Atâullah Nev'izâde Atâyi, Zeyl-ü Şakâyık li-Atâyi, b.y., ts., 32; İsmail H. Uzunçarşılı Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, 4. Baskı, (Ankara: T.T.K. Yay., 2014), 80; Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara, 1981, 24: 32.

8 Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, 175; bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, 253, 256, 263.

I. Mahmud (ö.1754) devrinde (1730-1754) ise ıslâh işi daha da ciddi tutulmuştur.⁹ Ancak bu düzenlemeler ile de işleyiş ve kurumsal yapıya dair bir yenilik getirilememiş, ders ve tedris süresi gibi konulara değinilmeden sadece eski kânun ve tüzüklerin uygulanması istenmiştir.¹⁰ Pek çok ferman ve kânunlara rağmen düzelmeyen medreselere ve ilmiye sınıfına ilişkin olarak III. Selim (ö.1808) tarafından da ıslâhat girişimlerinde bulunulmuş ancak bu girişimlerden de bir sonuç elde edilememiştir.¹¹

Tanzimat dönemine gelindiğinde kamu eğitimi ve maarifin devletin işi olduğu yönündeki -o çağ için yeni olan- fikrin benimsenmesi nedeniyle bu dönemin kurumsal modernleşme siyasetinin önemli araçlarından biri olarak devlet okullarının açılmasına başlanmış,¹² ıslâhî ihmal edilen medreseler gözden çıkarılmıştır. Tanzimat’la birlikte mektepleşme sürecine girilmesi ve ardından II. Abdülhamid (ö. 1918) döneminde de (1876-1909) değişik gerekçelerle medreselerin göz ardı edilmesi nedeniyle bu dönemde de ciddi bir ıslâh faaliyetine girilememiştir.

Netice olarak tarihçilerin Osmanlı müesseselerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında başladığı konusunda genel kanaate vardıkları umûmî bozulmadan nasibini alan ilmiye teşkilâtının¹³ “hem müderris kalitesi itibariyle hem de tedrisât ve talebe cihetiyle”¹⁴ maruz kaldığı olumsuz etki yıllar geçtikçe artmış ve bu olumsuzluk yerleşik hale gelmiştir. Bu süreçte hayata geçirilmeye çalışılan ıslâhat girişimleri ise medreselerdeki gerilemeye ve bozulmaya çare olamamıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte medreselerde ihtiyaç duyulan ıslâhata ilişkin fikirlerin tartışılmasında ve basın yayın organlarında yer bulmasında artış yaşanmıştır.¹⁵ Bu dönemde ıslâhatın ilk ve önemli adımı olarak 30 Kânûnusânî 1325/12 Şubat 1910 tarihinde Fatih’teki Tabhâne Medresesi’nde başta Sadrazam Hakkı Paşa (ö. 1918) olmak üzere Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi (ö. 1912), Heyet-i Vükelâ üyeleri, Maârif Nâzırı Emrullah Efendi (ö. 1914), Meclis-i Âyan Reisi Said Paşa (ö. 1914), Meclis-i Mebusân Reis-i Sânisî Mustafa Asım Efendi, Meclis-i Âyan ve Mebûsan üyeleri, ulemânın ve halkın ileri gelenlerinden pek çok zevatın iştirak ettiği resmî bir merasim tertip edilmiştir.¹⁶

9 Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, 263.

10 Atay, Yüksek Din Eğitimi, 184.

11 Bkz. Enver Ziya Karal, Selim III’ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit-(1789-1807), (Ankara: T.T.K. Yay.,1988),123-131.

12 Bkz. François Geogon, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 290.

13 Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, edit. İ.E. Erünsal, C. Ferrard, C. Woodhead, (İstanbul:1988), 274; (Medreselerdeki bozulmanın; devletin zayıflamasıyla doğru orantılı olarak başladığını ileri süren Bayram Kodaman 17’nci asırdan, Şerif Mardin ise bozulmayı ulemâya yüklemek suretiyle 18’inci asırdan başlatmaktadır. Adnan Adıvar’a göre medreselerdeki gerileme 17’nci yüzyıldan itibaren aklı ve müsbet ilimlerin gözden düşmesiyle başlamıştır. Bkz. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s.X; Şerif Mardin, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, (İstanbul: İletişim yay., 2006),161; A.Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 126.

14 Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, 75.

15 Atay, Yüksek Din Eğitimi, 214-225. (Özellikle medreselilerin kaleminden dönemin basınına yansıyan, medreseye yönelik eleştirilere detaylı bir şekilde yer verilmiştir.); Ayr. Bkz. Tunalı Hilmi, “Medreseler Kongresi”, Sırâtümstakîm, (1 Ramazan 1327/3 Eylül 1325), 3, 54: 25-28.

16 Sırâtümstakîm, (7 Safer 1328/4 Şubat 1325), 3, 76: 379; Beyânü’l-Hâk, (4 Safer 1328/1 Şubat 1325), Birinci sene, 2, 47: 11.

Ders Vekili Halis Efendi'nin (ö. 1913) merasimde yapmış olduğu konuşmada dile getirdiği üzere medreselerin tedris usulünde gerçekleştirilen iyileştirilmelerle birlikte çağdaş eğitim kurumlarında okutulmakta olan fen ilimleri müfredata dâhil edilmiş¹⁷ ve bu derslerin eğitiminin verileceği müstakil dersaneler açılmaya başlanmıştı. Yeni düzenlemenin hayata geçirilmesi amacıyla 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910 tarihli *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi* yayımlanmıştı.¹⁸ II. Meşrutiyet döneminde medreselerde gerçekleştirilmek istenen düzenlemelerin ilk somut adımını oluşturan ve 48 maddeden oluşan bu nizamnâmeyle medreselerin yeni ve sistematik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır.

Medreseler için esaslı düzenlemeler, Mustafa Hayri Efendi'nin (ö. 1922) şeyhülislâmlığı döneminde gerçekleştirilebilmiştir. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin (ö. 1918) görevinden istifa etmesi üzerine, 2 Mart 1330/15 Mart 1914 tarihli Hatt-ı Humâyun'la "mehâkim-i şer'iyeye ve medâris-i ilmiyenin ahkâm-ı şer'iyeye ve ihtiyâcat-ı hâzıraya göre tanzim ve ıslâhı"¹⁹ kaydı düşülerek şeyhülislâmlık makamına tayin olunan Mustafa Hayri Efendi'nin öncelikli görevi medreseler ile şer'iyeye mahkemelerini günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemek ve yapılandırmak, ilmiye müesseselerini iyi bir şekilde yönetmektir.

Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlık görevine gelmesinin ardından, yaklaşık 6-7 aylık süre zarfında gerçekleştirilen yoğun çalışmalar sonucunda hazırlanan 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası*'nda medreselerin ıslâhının ve geliştirilmesinin amaçlandığı ortaya konulmuş, medreselerin gelişmesine ve tekâmülüne dayanak olabilecek bazı esasları içeren bir nizamnâmenin kaleme alındığı belirtilmiştir.²⁰ *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi* adıyla yayınlanan 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli bahse konu nizamnamenin birinci maddesinde İstanbul'daki medreselerden (1) numaralı ekli listede adı yer alan medreselerin *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi* adıyla tek bir medrese çatısı altında toplanacağı belirtilmiştir.²¹

Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası'nda "Merkez Kısmı" başlığı altında bir bölüme yer verilmiş olması,²² ayrıca dört ara başlıktan oluşan *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi*'nin birinci bölümünün "Merkeze Ait Kısmı" adını taşıması,²³ medreselerle ilgili planlanan ıslâhatın biri merkez diğeri de taşra olmak üzere iki boyutunun olduğuna dolayısıyla ıslâhatın sadece İstanbul'u değil tüm Osmanlı Coğrafyasını kapsayacak şekilde planlandığına işaret etmektedir. Mezkûr lâyihanın son paragrafında yer alan: "...bilâd-ı sâire-i Osmâniyye'deki medârisin peyder-pey ıslâh ve tensikine ve medâris-i mezkûrenin Dârü'l-

17 Sırâtülmüstakîm, 3, 76: 381.

18 Düstur, Tertib-i Sâni, c.2, (Dersaadet, Matbaa-ı Osmâniyye, 1330), 127-138.

19 Ceride-i İlmiye, sy.1, Birinci sene, (3 Recep 1332/15 Mayıs 1330), 3.

20 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi (Nizamnâme-Ders Cetveli-Sûret-i Tedris ve Kitaplar-Tâlimâtname), (İstanbul: Matbaa-ı Ahmed Kâmil, 1330-1333), 3-4.

21 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 9.

22 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 3.

23 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 9.

hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin vahdet-i şâmilesi sahâsına îsaline..."²⁴ şeklindeki açıklamadan da anlaşılacağı üzere taşradaki medreselerin de Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi çatısı altında birleştirilmesi hedeflenmiştir.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin açılışıyla birlikte Meşihat makamının karar organı niteliğindeki kurul olan Meclis-i Mesâlih-i Talebe,²⁵ bir süreliğine sadece İstanbul'daki medreselere ilişkin kararlar alarak yoğun mesai harcamıştı. Meclis, tesis edilen yeni medresenin başta mevzuat, ders programları, ders cetvelleri ve okutulacak kitaplar ile müderris, muallim ve diğer personelin tayinleri üzere medresenin bilimum işleriyle alakalı görüşmeler yaparak hayati önemi haiz bağlayıcı kararlar almıştı. Yeni düzenlemelerle birlikte İstanbul'daki medreselerin eğitim, öğretim ve yönetim işlerinin belli bir aşamaya gelmesinin ardından, bu kez taşradaki medreselere ilişkin konuları görüşmek üzere Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin yoğun mesai yaptığı görülmektedir. Zaten Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi de buna âmirdir. Nitekim bu bağlamda, 10 Haziran 1330/23 Haziran 1914 tarihli bir yazı ile taşra medreselerine gönderilen form/cetvele medreseye ilişkin bilgilerin yazılarak 15 gün içinde Meşihat makamına gönderilmesi istenmiştir.²⁶

Mezkûr form/cetvelde kasaba ve nahiyeler de dâhil olmak üzere şehir merkezindeki medreselere ve bağlı oldukları vakfa ait bilgilerin yazılacağı bölümlere yer verilmiştir. Taşra medreselerinden talep edilen bu bilgilerin eş zamanlı olarak İstanbul'daki medreselerde gerçekleştirilen teftiş ve tespit çalışmaları esnasında talep edilen bilgilerle büyük oranda örtüşmesi,²⁷ medreselerle ilgili başlatılan ıslâhatın/yapısal düzenlemelerin merkez-taşra bütünlüğü içerisinde planlandığını göstermektedir. Böylece Tanzimat'la birlikte hız verilen modernleştirme ve merkezileştirme politikaları kapsamına, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından medreseler de dâhil edilmiş, öncelikle İstanbul medreselerinin kısmen dâhil edildiği süreç ilerleyen yıllarda taşranın da dâhil edilmesi yolunda adımlar atılmıştır.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin açılışının üzerinden yaklaşık 10 aylık bir süre geçtikten sonra, Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası'nın son paragrafındaki "... *bilâd-ı sâire-i Osmâniyye'deki medârisin peyder-pey ıslâh ve tensikine ve medâris-i mezkûrenin Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin vahdet-i şâmilesi sahâsına îsaline...*"²⁸ şeklindeki hükmü gereğince Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından taşra medreselerinin yapılandırılmasına ve işleyişine dâir pek çok görüşme yapılarak karara bağlanmıştır.²⁹

24 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 8.

25 Daha geniş bilgi için bk. Hasan, Yıldız, "Osmanlı Medrese Eğitim Sisteminde Karar Organı: Meclis-i Mesâlih-i Talebe ve Müfredât Programlarını Hazırlama Sürecindeki Rolü (II. Meşrutiyet Dönemi Örneği)", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, 28, (2018): 255-275.

26 Ceride-i İlmiye, 3:127.

27 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), Ders Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri (DVMMMD), nr.2167.

28 Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 8.

29 İMMA, Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defterleri (MMTD), nr. 2202: 66b, 68a, 68b, 69a, 73b, 74a, 74b, 75a, 76a, 77a, 77b, 78a. (Karar numaraları: 98, 99, 104, 106, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 127, 134, 136, 139).

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin rûmî-1331 senesine ait 99 numaralı tarihsiz³⁰ bir kararında İstanbul'da açılan *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi*'nin ardından taşrada/Kudüs'te açılacak olan *Selâhaddîn Eyyûbi Külliye-i İslâmiyyesi* için ilk defa "Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi şubesi" tanımlaması yapılmıştır.³¹ Yine aynı meclisin bir diğer kararında: "...Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi teşkilâtından hissedâr-ı fuyûzât olmak üzere Konya, Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa ve Kudüs'te... Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi şubesi ve Külliye-i İslâmiyye nâmıyla tatbîkine müsaade buyurulan ıslâhâtın teşmîli...."³² kapsamında olmak üzere bütçenin kaldıracağı yük çerçevesinde, önem arz eden medreselerin en uygun mahallerde açılması yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Anadolu'da Konya, Bursa, Eskişehir, Uşak ve Manisa olmak üzere beş vilayette taşra medârisi; Kudüs'te ise Külliye-i İslâmiyye açılması öncelikle görüşülerek karara bağlanmıştır.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 4 Temmuz 1331/17 Temmuz 1915 tarihli ve 103 sayılı kararında ise: "Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin birer şubesi olmak ve buldukları memleketin nâmıyla tevşim olunmak üzere te'sis edilmiş ve edilecek olan medreselerin ders programlarıyla bütçeleri hakkında tertîb olunan cedvellerin bir esbâb-ı mücibe mazbatasının tanzim ve makâm-ı muallâ-yı meşihatpenâhiye takdimine müttefik karar verildi."³³ denilmektedir. Böylece hilâfetin merkezi olması nedeniyle ıslâhât programına alınan İstanbul medreselerinin Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi adıyla tek bir çatı altında toplanmasına ilaveten yine aynı çatı altında toplanması amaçlanan ve buldukları memleketlerin adıyla isimlendirilmeleri münasip görülen taşra medreseleri de Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin birer şubesi konumuna yerleştirilmişlerdir. Nitekim Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 5 Temmuz 1331/18 Temmuz 1915 tarihinde hazırladığı uzun bir karar metninde de ıslâhâtın yaygınlaştırılmasında ikinci aşama olan taşra medreselerine geçişte bu medreseler için Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin şubesi niteliğinde bulunulmuştur.³⁴

Netice itibarıyla Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ye ait karar defterleri incelendiğinde Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi çatısı altına alınan taşra medreselerinin *Beş Senelik Taşra Medârisi* ve Kudüs'te açılan *Selâhaddîn Eyyûbi Külliye-i İslâmiyyesi* şeklinde iki farklı teşkilât yapısıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi döneminin sonuna geldiğinde Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin merkez ve taşra yapılanması aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi şekillenmiştir:

30 İMMA, MMTD, nr. 2202: 66b. bk. Ek-2. (Defterin 99'uncu sıra numarasına kaydedilmiş olan bu kararda herhangi bir tarih belirtilmemiş olup, mezkûr kararın öncesindeki ve sonrasındaki kayda geçmiş olan kararların tarihleri dikkate alındığında; söz konusu kararın 9-22 Haziran 1331 (7 Haziran-5 Temmuz 1915) tarihleri arasında alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mezkûr karar metninin müsvedde bir örneğinin Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ye ait 2071 numaralı defterde 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915 tarihli olması da bunu teyit etmektedir.)

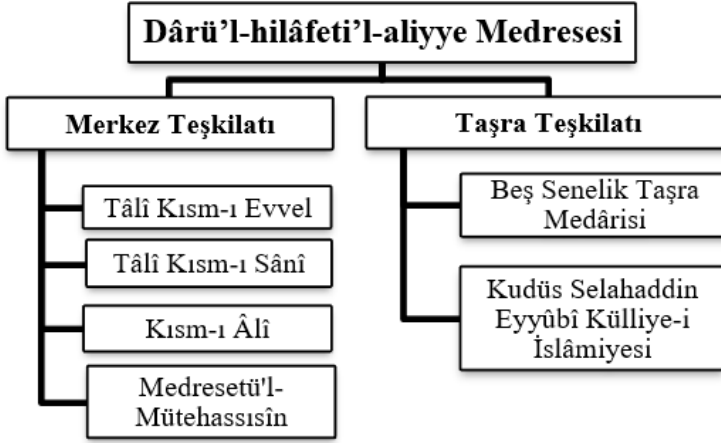
31 İMMA, MMTD, nr. 2202, (bk. Ek-2): 66b; İMMA-Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), nr. 2071: 16.

32 İMMA-MMTMMV, nr. 2071: 16. .

33 İMMA, MMTD, nr. 2202: 67b. (Karar nr.103). (bk. Ek-3)

34 İMMA, MMTMMV, nr. 2071: 38-40.

Tablo 1. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin Teşkilat Yapısı

Kudüs'te açılan *Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi* dönem itibarıyla nev-i şahsına münhasır bir eğitim kurumu olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Arapların çoğunlukta olduğu memleketlerin dinî ihtiyaçlarına cevap vermek ve Müslümanları kaynaştırmak amacıyla açıldığı belirtilen *Küllîye* hakkında kısa açıklayıcı bilgi verilen Hüseyin Atay'ın *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* isimli eseri dışında konunun müstakil olarak ele alındığı çalışmalar mevcuttur.

Bu çalışmaların ilki Martin Strohmeier'in 1991 yılında Almanca dilinde yayınlanan *Al-Kulliya as-Salahiya in Jerusalem: Arabismus, Osmanismus, und Panislâmismus im ersten Weltkrieg* isimli eseridir.³⁵ Külliye'nin kuruluşuna, ders programına, talimatnamesine, görevli personeline ve öğrencilerine ilişkin değerlendirmeleri içeren eserin son kısmında külliye'ye ait bazı belge ve fotoğraflara yer verilmiştir. Ayrıca yazarın 2000 yılında yayınlanan *Al-Kulliya al-Salahiyya, A Late Ottoman University in Jerusalem* isimli bir makalesi de bulunmaktadır.³⁶ Öte yandan Ruveyde Fazl Ahmed'in 2015 yılında hazırlanmış olduğu *el-Medresetü's-Salahiyye fi'l-Kuds* isimli yüksek lisans tezinde, ağırlıklı olarak mahalli kaynaklardan ve arşiv belgelerinden yararlanılmak suretiyle Selâhaddin Eyyûbî'nin milâdî 1192 senesinde Kudüs'te inşa etmiş olduğu Salâhiye Medresesi'nin kuruluşundan İngilizlerin Kudüs'ü işgaliyle birlikte 1918 yılında kapanmasına kadar geçen süre ele alınıp değerlendirilmiştir. Medresenin kuruluşu, tarihçesi, vakfı, mütevellisi, malî ve beşerî kaynakları, eğitim-öğretim faaliyetleri ve benzeri konuların özellikle isim listeleri ve istatistikî veriler üzerinden değerlendirildiği çalışmada 1915-1918 yılları arasında faaliyet yürüten *Küllîye* hakkında kapsamlı değerlendirmeye rastlanılamamaktadır.³⁷

35 Martin Strohmeier, *Al-Kulliya as-Salahiya in Jerusalem: Arabismus, Osmanismus, und Panislâmismus im ersten Weltkrieg*, DMG, Stuttgart, 1991.

36 Martin Strohmeier, "Al-Kulliya al-Salahiyya, A Late Ottoman University in Jerusalem", *Ottoman Jerusalem, The Living City: 1517-1917*, ed. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand, London 2000, I, 57-62.

37 Ruveyde Fazl Ahmed Ahmed, *el-Medresetü's-Salahiyya fi'l-Kuds (m.1192-1918/h.588-1336)*, (yüksek lisans tezi), Câmîatu'n-Necâhi'l-Vataniyye, Nablus Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Filistin, 2015.

Türkiye menşeli çalışmalardan Kenan Ziya Taş'ın *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi* isimli eseri dikkat çekicidir.³⁸ Adı geçen eserin daha önce yazar tarafından kaleme alınmış olan *Kudüs'te Bir Osmanlı Okulu: Salahaddin Eyyubi Külliye-i İslâmiyesi*³⁹ isimli makalenin kitaplaşmış hali olduğu anlaşılmaktadır. Kitapta Külliye konusunun birkaç belgeyle yüzeysel olarak ele alındığı, ayrıca Külliye'nin bağlı bulunduğu Meşihat makamına ait arşivden yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Kitabın sonuna ilave edilmiş olan Külliye Tâlîmatnâmesi'nin orijinal metni ile pek çok çeviri hatalarının bulunduğu çevriyazı metin çıkarıldığında geriye Külliye hakkında bilgi veren yeterli ve kapsamlı bir metin kalmadığı görülmektedir. Zeki Salih Zengin'in *II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs Ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye Ve Selahaddin Eyyübî Külliye-i İslamiyesi* isimli makalesi ile Harun Yılmaz'a ait *Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddin-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi* isimli makalesi ise külliye'nin kuruluş felsefesini ortaya koyan önemli çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

İmparatorlukların, farklı etnik kökene ve dine mensup pek çok toplulukların bir arada yaşadığı yönetim yapılanmaları olması nedeniyle, tüm farklılıkların mümkün mertebe, ortak bir paydada buluşturulması önem arz etmektedir. Kaldı ki imparatorluklar sonrası dönemde yaygın bir şekilde ortaya çıkan ulus devletlerin de homojen bir toplum yapısına sahip olmadıkları bilinmektedir. Günümüz ulus devletlerinde dahi çok az ülke vatandaşı aynı etnik-millî gruba ait olmakta ve aynı dili konuşmaktadır.⁴⁰ Küreselleşen dünyada başta kültürel farklılıklar olmak üzere her türlü çeşitliliğin gittikçe daha da iç içe geçmesi nedeniyle çok kültürlü yaşamın doğurduğu problemlere çözüm arayışı zorunlu hale gelmektedir. Bu nedenle farklılıkların yok sayılmadan bir arada tutulmasını sağlayacak projelerin üretilmesi önem arz etmektedir.

Bu projelerden birisinin Osmanlı geleneksel eğitim kurumları içerisinde istisnâî bir yere sahip olan *Selâhaddin Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi* olduğunda şüphe yoktur. Külliye'nin öncelikli amacı başta Araplar olmak üzere farklı etnik kökene mensup Osmanlı tebaası Müslümanların birlikteliğini sağlamaktır. Külliye'nin, tüm dünya Müslümanlarını İslam ortak paydasında buluşturmayı üst amaç olarak benimsediği de açıktır.

Betimsel yöntem izlenen bu çalışmada, başta İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen belgeler merkeze alınmak suretiyle birincil kaynaklardan yararlanılmış, *Külliye'nin* kuruluş amacı, idârî yapısı ve eğitim-öğretim faaliyetleri tüm yönleriyle ele alınarak irdelenmiştir. Bu çalışmada, itikad ve amel açısından farklı mezheplere mensup İslam toplumlarında, tüm farklılıklar muhafaza

38 Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi*, Post yay., İstanbul, 2016.

39 Kenan Ziya Taş, "Kudüs'te Bir Osmanlı Okulu: Salahaddin Eyyubi Külliye-i İslâmiyesi", XVI. Türk Tarih Kongresi, III, (20-24 Eylül 2010), TTK. Yay., Ankara, 2015, 117-131.

40 Recep Kaymakcan, *Çokkültürlülük: Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan, DEM yay., İstanbul, 2006, 7.

edilerek uluslararası örgün din eğitimi kurumları tesis etmek mümkün müdür? sorusuna cevap aranmaktadır. Makalenin, çok kültürlü ve uluslararası çeşitlilik arz eden İslam coğrafyasında, orta ve yüksek düzeyde ihtiyaç duyulan din eğitimi kurumları için yeni bir modelleme çalışmasına önemli katkılar sunabileceği öngörülmektedir.

1. Selâhaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi

1.1. Kuruluş

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ye ait kararlarda Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin taşra şubesi olarak açılan medreseler, "Beş Senelik Taşra Medârisi" ve "Selâhaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi" şeklinde iki teşkilât yapısıyla karşımıza çıkmaktadır.

Selâhaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi, 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli *İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası* ve *İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi* gereğince İstanbul medreselerinde başlatılan yeniden yapılandırma ve düzenlemeler kapsamındaki çalışmalar sürecinde, 4'üncü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa'nın (öl. 1921) talep ve ricasıyla hayata geçirilmiş bir projedir.

4 üncü Ordu Kumandanı olarak Filistin bölgesinde bulunan Cemâl Paşa'nın İstanbul'la yaptığı yazışmalarda mezkûr medresenin kuruluş sürecine ait önemli bilgilere ulaşılmaktadır.⁴¹ Selâhaddîn Eyyûbî Medresesi'nin yeniden ihya edilme fikri Cemâl Paşa'ya aittir. O, medresenin ihyâsına dair kafasında planladığı ve hatta uygulamaya geçirilmesi için emir vermiş olduğu projesini, usul açısından resmîyete bağlamak üzere 3 Kânûnusânî 1330 (16 Ocak 1915) tarihli şifreli telgrafıyla Meşihat makamına bildirmiştir.⁴² Telgraf metninin girizgâhında "Selahaddin Eyyûbî Medresesinin ihyâsı için vuku bulan ricâmın nezd-i âlilerinde kabul buyurulacağından şüphe etmemekteyim." demek suretiyle bahse konu projeyi bir emrivâki olarak Meşihat makamına iletmış olan Cemâl Paşa, adı geçen makama söz söyleme hakkı bırakmamıştır. Kaldı ki Cemâl Paşa, birkaç gün içinde medresenin resmî açılışını yaptıracağını da telgraf metninin ilerleyen satırlarında ifade etmektedir. Nitekim bahse konu ihyâ girişiminin emrivâki niteliğinde olduğu hususu aynı zamanda Evkâf Nâzırı olan Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi imzalı 5 Kânûnusânî 1330 tarihli cevabî yazıda: "Selâhaddîn Eyyûbî Medresesinin ihyâsı için vukûbular ve emrivâki hâlini iktisâb eden icraât-ı devletleri tasvîb ... edildi."⁴³ şeklindeki ifadeyle açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Esasen kafasındaki projesini uygulamaya geçirmiş olan Cemâl Paşa, bu bağlamda İslâm Birliği ve Osmanlılık fikirlerinin önde gelen Arap aydınlarından biri olan ve Arap-Osmanlı

41 Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA), Dahiliye(DH)-Şifre(ŞFR), Dosya nr.49, Gömlek nr.44, 63, 65, 66, 136.

42 BOA, DH-ŞFR, Dosya nr.49, Gömlek nr.44.

43 BOA, DH-ŞFR, Dosya nr.49, Gömlek nr.65.

birliği için mücadele eden⁴⁴ Şeyh Abdülaziz Çâvîş'e (ö. 1929) medresenin müdür vekilliğini ve küşat etme görevini tevdi etmiş, ayrıca medresenin öğretim kadrosunun oluşturulması amacıyla Kudüs, Şam ve Beyrut ulemâsından bazı zevata davetiyeler göndermiştir. Öte yandan medrese binasının hazır hale getirilmesi, her türlü iş ve işlemin yapılması ve ilk masrafların karşılanması için medrese müdür vekiline bir miktar da para teslim etmiştir.⁴⁵

Cemâl Paşa'nın mezkûr telgrafı üzerine Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin 5 Kânûnusânî 1330/18 Ocak 1915 tarihli cevâbî yazısında: “Vaktiyle Selâhaddîn Eyyübî tarafından medrese ittihâz olunmuş iken, bilâhare Fransız misyonerlerinin yedlerine geçmiş olan Kudüs'deki müessesenin Dördüncü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa hazretlerinin işârâtı ve icraâtı ile Medrese-i Külliye-i İslâmiyye hâline ifrâğî münâsib görüldü. Medresenin tertûbâtı ve sâiresi için bir münâsibi gönderilecektir.”⁴⁶ açıklamasına yer verilmiştir. Külliye, aslında Selâhaddîn Eyyübî'nin 1187 yılında Kudüs'ü fethettikten sonra medreseye dönüştürdüğü bir kilisedir. Uzun süre medrese olarak kullanıldıktan sonra fonksiyonunu yitirince Kırım Savaşı'ndaki yardımlarından dolayı 1856 yılında Sultan Abdülmecid (öl.1861) tarafından Fransa İmparatoru III. Napolyon'a hediye olarak verilmiştir.⁴⁷ Böylece Fransız misyonerlerinin eline geçen medresenin tekrar aslına rucu' ettirilmesi amaçlanmıştır.

Evkâf Nâzırı ve Şeyhülislam Mustafa Hayri imzalı 6 Kânûnusânî 1330 (19 Ocak 1915) tarihli yazıda ise Cemâl Paşa tarafından medreseye müdür vekili olarak görevlendirilen Abdülaziz Çâvîş'in medrese için gerekli olan ihtiyaçların belirlenmesinde aşırıya kaçan bir tavır içinde olması nedeniyle gereğinden fazla para harcanmasına sebebiyet vereceği, bu durumun külliye projesinin sonuçsuz kalmasına yol açacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle Meşihat tarafından ehil ve uygun görülen bir kişinin tayin edilmesi için adı geçen müdür vekilinin başka bir görevde değerlendirilmesi istenmiştir.⁴⁸ Abdülaziz Çâvîş'in görevden alınmasında, Cemâl Paşa'dan bağımsız kendi başına hareket etmesinin etkili olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcut olup bu görüşe göre Çâvîş, Cemâl Paşa'nın İstanbul nezdindeki baskısıyla görevden alınmıştır.⁴⁹ Çâvîş'in yerine 14 Şubat 1330/27 Şubat 1915 tarihli irâde-i seniyye ile Suriye Vilayeti Evkâf Müdürlüğü görevini yürüten Cemil Bey⁵⁰ 4000 kuruş maaşla tayin edilmiştir.⁵¹

44 Harun Yılmaz, Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islâhı ve Panislâmizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi ve Külliye Talimatnamesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2016, 51: 86, 87.

45 Bkz. BOA, DH-ŞFR, Dosya nr. 49, Gömlek nr. 44.

46 BOA, DH-ŞFR, Dosya nr.49, Gömlek nr. 66.

47 Yılmaz, Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islâhı , 85.

48 BOA, DH-ŞFR, Dosya nr.49, Gömlek nr. 77.

49 Yılmaz, Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islâhı, 87.

50 Cemil en-Neyyâl (öl.1839-1949) 1925 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini kurmakla görevlendirilmiştir. Soyadı kanununun kabulünden sonra ise Bilsel soyadını almış ve 1934 yılında İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne getirilmiştir. Bkz. Yılmaz, Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islâhı, 87. (Martin Strohmeier, “Al-Kulliyya al-Salahiyya, A Late Ottoman University in Jerusalem”, Ottoman Jerusalem (ed. S. Auld and R. Hillenbrand), London 2000, I, 59-60'dan naklen).

51 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası(BEO), Dosya nr.4340, Gömlek nr. 325457; Cerîde-i İlmiye, 11: 669.

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi tarafından imza edilen ve 4'üncü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa'ya gönderilen 15 Şubat 1330/28 Şubat 1915 tarihli yazıda⁵² ise adı geçen medresenin idaresinin, aynı zamanda Kudüs Evkâf Müdüriyeti görevi de uhdesinde bulunan Suriye Evkâf Müdürü Cemîl Bey'e 12 Şubat 1330/25 Şubat 1915 tarihinde tevdi edildiği belirtilerek Mekteb-i Hukûk mezunu Cemîl Bey'in hem eğitim-öğretim işlerinde hizmetinin olduğuna hem de mektep idaresinde tecrübesinin bulunduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca istenilen kabiliyet ve yeterlikte bir müdür yardımcısının belirlenerek görevlendirilme aşamasında bulunduğu hatırlatılmıştır. Bu açıklama aynı zamanda yöneticiliğe atamada dikkate alınan vasıflara vurgu yapması ve medreseye verilen önemin göstergesi olması bakımından önemlidir. Öte yandan medrese için hazırlanacak ders programları hakkında gerekli incelemelerin yapılmakta olduğu açıklamasına yer verilen mezkûr yazıda, programların uygulanması kapsamında Müessesât-ı İlmiye Müdürü ve aynı zamanda Ders Vekili Muavini olan Nâ'il Reşîd Bey'in özel olarak gönderileceği belirtilmek suretiyle medreseyle en üst düzeyde ilgilenildiğinin işareti verilmiştir.

Özellikle Arapların çoğunlukta olduğu memleketlerin dîni ihtiyaçlarına cevap vermek ve Müslümanları kaynaştırmak amacıyla açıldığı belirtilen bu medrese⁵³ "Salâhiye" adıyla da meşhur olmuştur.⁵⁴ Kudüs Selâhaddin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi, topluma yön verecek lider bireyler yetiştirmek amacıyla, yüksek eğitimi de içine alan bir "Külliye-i İslâmiye" şeklinde yapılandırılmıştır.⁵⁵ Nitekim Arap asıllı İhsan et-Tercüman'ın günlüğünde Külliye'nin "*Osmanlı Devletine bağlı İslâmî bir hareketin fikrî temellerini desteklemek*" gayesiyle kurulduğunu ve bu müessesenin Cemâl Paşa tarafından yeni Osmanlı düzenine sadık vatansever Arap topluluğu oluşturulmasının eğitim ayağı olarak görüldüğünü belirtmektedir.⁵⁶

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 19 Temmuz 1331/1 Ağustos 1915 tarihli diğer bir kararında ise⁵⁷ Rûmî 1331-1332/Miladi 1915-1916 öğretim yılı için adı geçen külliye tahsis edilen 32,400 kuruşluk bütçenin Meşihat makamına takdim edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸ Bu kararda külliye'nin adı "Selâhaddin Eyyûbi Medrese-i Külliye-i İslâmiyesi" şeklinde geçmektedir. Mezkûr bütçe cetveline göre külliye görevlendirilecek idârî personelden; müdür, müdür muavini, muhasebe memuru, kâtip, ambar ve depo memuru, dâhiliye baş zâbıtı, dâhiliye zâbıtı, iki dâhiliye zâbıtı muâvini, tabip, imam, aşçı ve yamakları, baş hademe ve 18 hademe için ödenek tahsis edilmiştir. Külliye'nin müdürlük görevi aynı zamanda Evkâf Müdürü olan Cemîl Bey'in uhdesine verildiğinden müdür adına ayrıca maaş tahsisatı yapılmayacağı belirtilmiştir.⁵⁹ Bütçe cetvelinde, müderris ve muallimler için de maaş ödenekleri tahsis edilmiş olup⁶⁰ özellikle lisan

52 BOA, DH-ŞFR, Dosya nr. 50, Gömlek nr. 130.

53 Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, 317-318.

54 İMMA, MMTMV, nr. 2071: 90,166.

55 İMMA, MMTMV, nr. 2071: 40.

56 İhsan et-Tercüman, Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916, çev. Ali Benli, (İstanbul, Klasik yay., 2012), 54,55.

57 İMMA, MMTD, nr.2202: 72b. (Karar nr.111).

58 İMMA, MMTMV, nr. 2071: 56-58.

59 İMMA, MMTD, nr.2202: 72b; MMTMV, nr.2072: 84.

60 İMMA, MMTMV, nr. 2072: 84-88.

derslerinden Urduca, Tatarca, Almanca, Fransızca İngilizce ve Rusça derslerinin okutulması için ödenek tahsis edilmesi ve bu derslerin İstanbul'da açılan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin ilk ders programında rastlanılmayan derslerden olması dikkat çekmektedir.

Öte yandan Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 2072 numaralı karar defterinde külliye'nin 1330-1331/1914-1915 öğretim yılı ile 1331-1332/1915-1916 öğretim yılı idârî teşkilâtına ve eğitim-öğretim kadrosuna yer verildiği görülmektedir.⁶¹ Mezkûr defterde, 1330-1331/1914-1915 öğretim yılına ait idare ve eğitim-öğretim kadrosuna yer verilmiş olması, külliye'nin 1914-1915 öğretim yılında faaliyete geçtiği anlamına gelmemektedir. Nitekim külliye'nin kuruluşuna ilişkin ilk resmi belge niteliğindeki yazışmanın 5 Kânûnusâni 1330/18 Ocak 1915 tarihli olduğu dikkate alınır ise medresenin mezkûr öğretim yılının ikinci devresinde kurulması için çalışmalara başlanıldığı ve bu çalışmalar kapsamında idare ve eğitim kadrosuna bazı tayinlerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

1330-1331/1914-1915 eğitim-öğretim yılında külliye'de müdür, müdür yardımcısı, ders nâzırı⁶², muhasebe memuru, ambar ve depo memuru, dâhiliye baş zâbiti, 2 dâhiliye zâbiti ve tabip olmak üzere toplam 9 personel görevlendirilmiştir. Aynı öğretim yılında külliye'de toplam 16 müderris ve muallim görev almıştır. 1331-1332/1915-1916 eğitim-öğretim yılında ise 10 idari personelin yanında 12 müderris ve muallimin külliye'de görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁶³ Müderris ve muallimlerden bazıları, aynı zamanda idari görevleri de deruhte etmektedirler.⁶⁴

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 16 Temmuz 1331/29 Temmuz 1915 tarihli kararında⁶⁵ Selâhaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi binasının cesameti, daire ve müstemilatının çokluğu itibarıyla ısıtma, aydınlatma, su ve diğer ihtiyaçlarının önem arz ettiği belirtilerek hâlihazırda oluşturulan altı sınıf ve idare heyetinin ihtiyaçları için aylık üç bin kuruşluk ödeneğin bütçeye konulması yönünde teklifte bulunulmuştur.⁶⁶ Mezkûr karardaki bilgiler dikkate alındığında binasının büyüklüğü ve kapsadığı birimlerin çokluğunun yanında 10 yıllık eğitim süresine sahip olan külliye'nin açılışa birlikte 6 sınıflık bir öğrenci potansiyeline ulaştığı anlaşılmaktadır.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 13 Haziran 1333/1917 tarihli kararında: “Selâhaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'nin ehemmiyetine ve talebenin tezâyüd etmekte olmasına binâen şehri muhassası olan dört bin kuruluş müteferrikanın altı bin kuruşa iblâğı münâsib görülmüş olunan bütçenin tertibinde iktizâsı îfâ edilmek üzere muhâsebenin derkenârı veçhile Evkâf-ı Humâyun Nezâret-i Vekâlet-i Celîlesiyle medrese müdüriyetine tebliğ edildikten sonra ilmiye muhâsebesi müdüriyet-i behiyyesine iâdesine ...”⁶⁷ denilmek suretiyle Kudüs'te açılan külliye'ye verilen

61 İMMA, MMTMV, nr. 2072: 84-88.

62 Ders Nazırı: Derslerin zamanında ve usulüne uygun bir şekilde okutulup okutulmadığını takiple görevli memurdur. Ders nazırları sadece müstakil bir mektepte görevlendirildikleri gibi, birden çok mektepte de görevlendirilebiliyordu. (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Ders Nazırı”, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 3b., 1, (İstanbul: MEB Yay., 1983): 428.

63 İMMA, MMTMV, nr. 2072: 84-88.

64 İMMA, MMTMV, nr. 2072: 84-88.

65 İMMA, MMTMMV, nr. 2071: 59.

66 Ayr. Bk. İMMA, MMTMMV, nr. 2071: 90.

67 İMMA, MMTMV, nr. 2082: 112.

üst düzeydeki öneme ve medresenin gördüğü rağbete işaret edilmektedir. Öte yandan Osmanlı Devletinin ölüm-kalım mücadelesi verdiği ve tarih sahnesini terk etmesine ramak kaldığı bir dönemde ilme ve ilim müesseselerine verilen önemin somut göstergesi olmak üzere Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi için tahsis edilen aylık ödeneğin %50 oranında artırılması cihetine gidilmesi, devletin külliyeeye verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Nitekim yine külliyeenin açılış sürecinde, aynı meclis tarafından 30 Kânûnusânî 1330/4 Şubat 1915 tarihinde alınan bir kararda müderrislerin tahsisatına sarf olunmak üzere aylık 250 lira 6 aylık toplam 1500 lira tahsisatın aktarılması da⁶⁸ devletin külliyeeye verdiği önemi teyit eden diğer bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezkûr tahsisatın idare ve tedris heyetinin maaşları dışında ilave bir tahsisat olduğu hususu dikkat çekmektedir. Külliyeeye mâli destek ve yardımın yanında eğitim materyali temini açısından da duyarlılık gösteren devletin bu amaçla her bir takımında dörder cilt olmak üzere harekeli ve ciltlenmiş halde toplam 40 ciltlik Buhârî-i Şerîf'i külliyeeye gönderdiği anlaşılmaktadır.⁶⁹

Öte yandan Külliye-i İslâmiye'nin gelişmesi için özel mesai sarf edip gayret gösteren medrese müdürü ile "Külliye Heyet-i Umûmiyesi"nin bir takdimnâme ile taltif edilmesi, tesis edilen külliyeede iki yıllık kısa süre içerisinde beklenenin üzerinde bir gelişme kaydedildiği kanaatini doğurmaktadır.⁷⁰

Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi için aynı adla anılan bir talimatnâme de hazırlanmış olup talimatnâmenin birinci maddesinde külliyeenin amacının "*Mücâhedât-ı diniyye ve hidemât-ı şer'îyyeye ve ilmiyyeye sâlih mürşid ve mütehasıs yetiştirmek*" olduğu belirtilmektedir.⁷¹ Dinî faaliyetler ile dinî ve ilmî hizmetlerde rehberlik edecek uzmanlar yetiştirmek üzere açıldığı anlaşılan külliyeede bu amaca ulaşmak için din, hukuk ve fen ilimleriyle birlikte çeşitli diller de öğretilmektedir.⁷²

Talimatnâmenin 77'nci maddesi, külliyeenin amacını ve eğitim-öğretimden beklentileri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷³ Külliye'nin yetiştirmeyi hedeflediği öğrenci modelinde görmek istediği nitelik ve davranışlar şunlardır: Bedenen, fikren ve ruhen güçlenmeye ve yükselmeye özen göstererek beden sağlığı, düşünce sağlamlığı ve ahlakî güçle birlikte dinamik, girişken ve kararlı bir medeni kişiliğe sahip olmak. Her hal ve mahalde Dîn-i Mübîn-i İslâm'ın temel esasları çerçevesinde hareket ederek hakikâtin araştırılması ve insanlığın gelişmesi için çalışmak. İyiliği ve ahlakî erdemleri sevmek, kötülükten ve ahlaksızlıktan nefret edip uzaklaşmak.

Müslümanların yaşadığı tüm coğrafyaları kendisi için kayıt-kabul alanı olarak belirleyen külliye, bu yönüyle İttihad-ı İslâm siyasetinin eğitim alanındaki projesi niteliğini taşımaktadır. İslam Birliği siyasetinin önemli bir boyutunu, farklı etnik aidiyete mensup Müslümanların

68 İMMA, MMTMV, nr. 2068: 315.

69 İMMA, MMTD, nr. 2197: 238.

70 İMMA, MMTMMV, nr. 2082: 47.

71 Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi Tâlîmâtname, (Kudüs: Fransisken Matbaası, 1331/1333).

72 İMMA, MMTMMV, nr.2082: 47.

73 Tâlîmâtname, 22.

eğitim ve kültür bakımından kalkındırılması oluşturduğundan⁷⁴ özellikle İngilizler eliyle köriklenen Arap milliyetçiliğinin çözücü ve yıkıcı etkisine karşı devleti korumak amacıyla Kudüs merkezli bir eğitim kurumunun açılmasına ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir. Bu ihtiyacın Türkçülük siyasetini benimseyen İttihat Terakki Fırkası iktidarında ve bizzat bu fırkanın en kudretli paşalarından olan 4'üncü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa tarafından hissedilmesi ve bu ihtiyacın giderilmesine yönelik bizâtihi girişimde bulunulması dikkat çekicidir.

Her ne kadar II. Meşrutiyet döneminin İttihat Terakki yöneticileri Türkçülük siyasetini benimsemiş olsalar da Osmanlıcılık ve İslâmcılık fikirlerinden vazgeçmemişler, ihtiyaç duyulduğunda bu fikirleri savunarak uygulamaya koyma cihetine gitmişlerdir.⁷⁵ Nitekim külliye'nin kuruluşundan bir yıl sonra yine Cemâl Paşa'nın girişimleriyle Arap Yarımadası'nın merkezinde bulunan *Medâyin-i Salih*'te, Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocuklarının eğitileceği *Medrese-i Aşâir* isimli bir eğitim kurumunun aynı ihtiyaçtan hareketle projelendirildiği müşahede edilmektedir.⁷⁶ Kaldı ki II. Abdülhamit döneminde 'devletine ve sultan-halifesine bağlı bireylerin yetiştirilmesi'⁷⁷ amacına yönelik olmak üzere açılmış olan *Aşiret Mektebi*'nin de aynı ihtiyaçtan kaynaklandığı açıktır.⁷⁸ Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi ise aynı amaca yönelik olmakla beraber Müslümanların yaşadığı tüm İslâm coğrafyasına hitap eden uluslararası bir eğitim projesi olarak öne çıkmaktadır.

Netice itibarıyla Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin taşra şubesi statüsünde açılan Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi, nev-i şahsına münhasır teşkilât yapısı ve eğitim modeliyle İslâm Birliği siyasetinin somut adımlarından biri olarak projelendirilmiş uluslararası eğitim kurumudur. Nitekim Ders Vekâleti'nin 13 Kânûnusânî 1330/26 Ocak 1915 tarihli yazısında, asrın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde geliştirilecek olan medreselerde verilecek eğitimle İslâm dininin medenî dünyada parlamasının İslâm dünyasının kurtuluşuna ve başarısına vesile olmasının hedeflendiği belirtilmiştir.⁷⁹

74 Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, (İstanbul: İSAM yay., 2016), sy. 47: 380.

75 Nejla Günay, "İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Journal Of Atatürk Research Center, Mart-2014, c.30, sy. 88: 151.

76 Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi dünya Müslümanlarının birlik ve beraberliğini hedefleyen uluslararası bir eğitim projesi olarak planlanmış iken, Medrese-i Aşâir aynı gayeye mâtuf olmak üzere özellikle Arabistan Yarımadasında yaşayan Arap aşiretlerinin birlik ve beraberliğini temin edecek bölgesel bir eğitim projesi olarak planlanmıştır. Her iki eğitim kurumu İslâm Birliği siyasetinin gereği olarak devleti ve hilâfeti korumak adına Cemal Paşa tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. (Medrese-i Aşâir hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Hasan Yıldız, "II. Meşrutiyet Döneminde Akim Kalmış Bir Eğitim Projesi: Medrese-i Aşâir", Belleten, Türk Tarih Kurumu, c.83: 296.

77 François Geogron, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: İletişim yay., 2012), 350.

78 Aşiret Mektebi hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Alişan Akpınar, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi, (İstanbul: Göçebe yay., 1997.)

79 İMMA,MMTMMV, nr.2068: 124.

1.2. Mevzuat

Talimatnâme Külliye'nin iş ve işlemlerine dâir hazırlanmış olan *Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi Talimatnâmesi* miladi 1915 (1331/1333) yılında Kudüs'te basılmıştır. Mevâdd-ı Esâsiyye, Umûr-i İdâriyye, Umûr-i Tedrîsiyye, Şerâ'it-i Kabûl, İmtihanlar, Talebenin Vezâ'ifi ve Harekât ile Mevâdd-ı Mütferrika adı altında 7 bölüm ve toplam 93 maddeden müteşekkildir.

Külliye'nin tâli kısmından şahâdetnâme, âli kısmından icâzetnâme olarak mezun olanların sahip olacakları haklar ve imkânların bir nizamnâme ile belirleneceği hususu talimatname hükümleri arasında yer almaktadır.⁸⁰ Ancak gerçekleştirdiğimiz alan taramasında bahse konu nizamnameye rastlanılamamıştır. Nitekim 1915 yılının Ocak ayında kuruluş işlemleri başlatılan külliye eğitim öğretime 1915-1916 öğretim yılında başlanmış, 1916-1917 öğretim yılının ardından 1917 yılının Aralık ayı başında İngilizlerin Kudüs'ü işgali ile birlikte külliye eğitim-öğretimin devam ettirilmesine imkân bulunamamıştır. Dolayısıyla on yıllık eğitim-öğretim süresine sahip olan külliye ilk yedi yıllık tâli kısımdan öğrenci mezun etme aşamasına gelinemediğinden bahse konu nizamnamenin hazırlanmasına da imkân bulunamadığı kanaatine varılmaktadır. Yine talimatnamenin 18'inci maddesinde her dersin eğitim yöntemlerini ve müfredât programlarını ihtiva eden bir talimatname hazırlanacağı hükme bağlandığı halde⁸¹ bu talimatnamenin de hazırlanmasına zaman kalmadığı kanaatine varılmaktadır.

1.3. Eğitim Ortamları

Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi, Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya çok yakın mesafede bulunan ve 1914 yılında Cemâl Paşa tarafından askeri amaçlarla el konulan St. Anne Kilisesi'nin bir bölümünde faaliyet yürütmüştür.⁸² Altı şubeyle eğitim-öğretime başlayan külliye binası zemin üstü iki kattan müteşekkil büyükçe bir binadır. Binanın ısıtma, aydınlatma, su ve diğer ihtiyaçları için önemli miktarda ödeneğe ihtiyaç duyulması külliye'deki birim ve müştemilatın büyüklüğüne ve çokluğuna işaret etmektedir.⁸³

Sınıf sistemine göre planlanan külliye'de *dershane* olarak isimlendirilen sınıflarda eğitim verilmektedir. Külliye'de mütalaa salonları, mutfak, yemekhaneler ve yatak salonları,⁸⁴ uygulamalı dersler için laboratuvar⁸⁵ ile birlikte bir *kütüphane* ve *müze* de mevcuttur.⁸⁶ Bir tabibin görev yaptığı külliye'de ayrıca *hastane* biriminin de oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷

80 Talimatnâme, 4. (md.6)

81 Talimatnâme, 10. (md.18)

82 Yılmaz, Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islâhı, 85.

83 İMMA, MMTMMV, nr.2071: 59,90.

84 Talimatnâme, 8,21. (md.13,73)

85 Talimatname, 10. (md.18)

86 Talimatnâme, 8. (md.14)

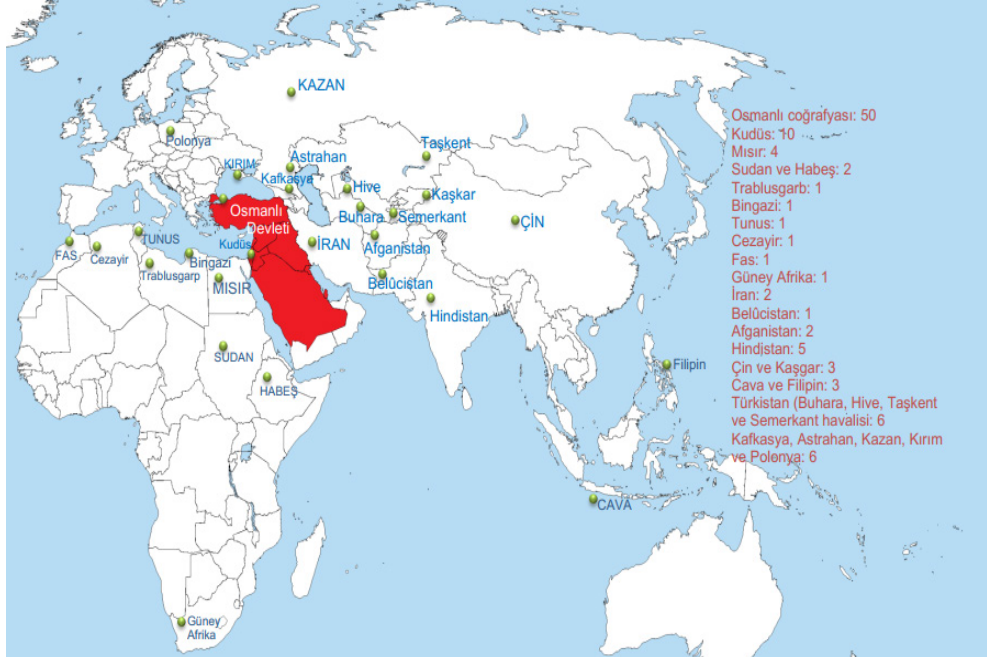
87 Talimatnâme, 7. (md.12/c)

1.4. Kayıt-Kabul

Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nin kayıt-kabul alanı üç bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler: Kudüs Sancağı, Kudüs Sancağı dışında kalan Osmanlı vilâyet ve sancakları ile Osmanlı coğrafyası dışında kalan muhtelif İslâm beldeleridir.⁸⁸ Külliye'nin kayıt-kabul hinterlandının genişliği dikkat çekicidir. Güney Afrika'dan Fas'a, Kafkasya'dan Kazan'a, Polonya'dan Çin'e, Taşkent'ten Afganistan'a, Hindistan'a ve Filipinlere kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kuşatan kayıt-kabul alanına sahip olduğu görülen külliye, bu yönüyle çağdaş eğitim gündeminin ilk sıralarında yer alan uluslararası ve çok kültürlü eğitim modelinin 100 yıl önceki örneğini oluşturmaktadır.

Genel bir tasnifle bahse konu üç bölgeden oluşan kayıt kabul alanı için belirlenen öğrenci kontenjanı dolmadığı takdirde eksik kalan bölgenin kontenjanının diğer bölgelere kaydırılarak doldurulması mümkündür. Aynı şekilde bir sancak için belirlenmiş kontenjan sayısı kadar öğrenci külliye'ye gelmediği takdirde boş kalan kontenjan diğer sancaktan alınacak talebeyle doldurulabilir.⁸⁹

Tablo 2. Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nin kayıt-kabul coğrafyası ve öğrenci sayısı

Külliye müdüriyeti, külliye'ye kayıt-kabul şartları ile külliye'nin maksat ve gayesini içeren matbu bildirimleri vali ve mutasarrıflar ile sefir ve şehbenderlere, İslâm topluluklarına ve

88 Talimatnâme, 14. (md.35)

89 Talimatnâme, 14. (md.35)

güvenilir müesseselere uygun zamanlarda göndererek gerekli haberleşmeyi sağlar, öğrencilerin belirlenen süreler içerisinde külliyeye gelmelerini temin eder.⁹⁰

Külliye de yatılı eğitim yapıldığından gündüzlü öğrenci kabul edilmemektedir.⁹¹ Birinci sınıfa kabul edilecek olan öğrenci 12 yaşından küçük on beş yaşından büyük olmamalıdır. Aday öğrenci beş ya da altı yıllık ibtidaiyye mektebi şahâdetnâmesine sahip olmalı ya da bu mektepler derecesinde eğitim gördüğünü yapılacak olan imtihan ile ispat etmelidir. İmtihan Kurân-ı Kerim, Mâlûmat-ı Diniyye, Arapça (okuma, tercüme ve konuşma), Hesap, Tarih, Coğrafya ve Hüsn-i Hat'tan yapılır. Bu derslerden kırk puan alamayanlar ve derslerden biri sıfır olanlar külliye kabul edilmezler. İmtihanda yeterli puan alıp Arapçadan sıfırın az üstünde puan alıp külliye derslerini hakkıyla takip edecek düzeyde bulunmayanlar için bir *ihtiyat sınıfı* açılarak bir sene Arapça öğretilir.⁹²

Toplamda on yedi ayrı kayıt mıntikasından öğrenci kabul eden külliye için, Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı en geniş coğrafi alan ile bu alanın dışında kalan Müslümanların yaşadığı hinterlanda hitap eden bir kayıt alanı oluşturulduğu görülmektedir. Belirlenen hinterlandın özellikle İslâm âleminin sahipsiz kalan coğrafyalarından oluşması dikkat çekmektedir. Osmanlı Devletinin ölüm-kalım mücadelesi verdiği ve tarih sahnesini terk etmesine ramak kaldığı bir dönemde bir taraftan yedi düvele karşı cephelede göğüs göğüse muharebe sürdürülürken, diğer yandan İslâm coğrafyasına sahip çıkma refleksiyle ilim cephesini de tahkim etme çabası içerisine girildiği görülmektedir. Kıtalararası vizyona sahip bir kayıt-kabul alanı ihdas edilmiş olması, içinde bulunulan dönem itibariyle eşi benzeri bulunmayan fevkalade önemli bir uygulamadır. Öte yandan kayıt hinterlandında Balkanlar'ın bulunmaması câlib-i dikkattir. Buna ilişkin farklı değerlendirmeler yapılması mümkün olup Balkanlar'da pek çok medresenin bulunması ve ayrıca bu bölgeden pek çok talebin İstanbul medreselerinde eğitim görmeye devam ediyor olmaları bu bölgenin kayıt alanı dışında tutulmasında etkili olmuş olabilir.

1.5. Eğitim-Öğretim

Külliye de eğitim-öğretim eylül ayının ikinci haftasının başında başlar, Mayıs ayının üçüncü haftası sonuna kadar devam eder. Mayısın üçüncü haftasında ders kesimi işlemleri gerçekleştirilen külliye de dördüncü hafta genel imtihanlara başlanır. İmtihanlar haziran ayının üçüncü haftası sonunda tamamlanır. Haziran ayının son haftasından başlayan tatil eylül ayının birinci haftası sonuna kadar devam eder.⁹³

Müderrisler uhdelere verilen derslerin işlenişinde külliyenin kuruluşundaki maksat ve gayeyi göz önünde bulundurarak tam bir titizlik gösterecekler, her dersin eğitim yöntemlerini ve müfredat programlarını ihtiva etmek üzere hazırlanacak olan talimatnameye uygun hareket

90 Talimatnâme, 15. (md.36)

91 Talimatnâme, 15. (md.37)

92 Talimatnâme, 15, 16. (md.39)

93 Talimatnâme, 12. (md.31)

edeceklerdir.⁹⁴ Her dersin başlangıcında bir önceki derste işlenmiş olan konular müzakere edildikten sonra yeni konuya geçilecektir. İşlenecek konu ders defterinin ilgili bölümüne yazılacak, konu harici mevzularla vakit kaybedilmeyecektir. Talimatnâmede belirtildiği üzere ya da idarece uygun görüleceği şekilde öğrenciler laboratuvar ve müzeler ile diğer uygulama mahallerine götürüleceklerdir.⁹⁵ Müderrisler her gece nöbetleşe idarenin belirleyeceği vakitlerde öğrencilerin sorunlarını çözmek üzere müzakere yapacaklar ve düzenli ders çalışmalarını sağlayacaklardır.⁹⁶ Matbu kitabı olmayan dersler için basılmak üzere ders kitabı telif etmek veya ders notlarını dersten bir hafta evvel dâhiliye zâbıtına teslim etmek müderrislerin yükümlülüğündedir.⁹⁷

İdarece ders vakitleri dışında müderrislere ya da dışarıdan getirilecek uzmanlara çeşitli alanlarda ilmî konferanslar verdirilecek, yine idarenin bilgisi dâhilinde ve müderrislerin gözetiminde talebeye hitabet alıştırmaları yaptırılacaktır.⁹⁸

Bir *kütüphane* ve *müzesi* bulunan külliyyede görevli kütüphane ve müze memurunun görevleri arasında umûmî kütüphaneler ile Dârulfünûn kütüphanelerinin katalog ve yayınlarının kütüphaneye kazandırılmasını temin etmek, bunları incelemek ve külliyenin yayınlarıyla diğer kütüphanelerdeki eserlerin karşılıklı olarak değişimini sağlamak bulunmaktadır.⁹⁹ Bu görev külliyenin ilmî ve bilimsel araştırmalarda dünyaya açık olmasını ve müderrislerle öğrencilerin diğer ilim merkezlerinde yapılan çalışmalardan ve eserlerden haberdar olmasını sağlayacak önemli bir uygulamadır.¹⁰⁰

Yine her yıl eğitim-öğretim dönemi dışında, Osmanlı ve İslâm coğrafyasının tanınmış âlimlerinin Kudüs'e davet edilerek bir ay ya da belirlenecek bir süre içerisinde, ihtisas sahibi oldukları alanlarda külliye talebesine Mescid-i Aksâ'da eğitim vermeleri sağlanacaktır. Bu uygulama İslâm coğrafyasındaki âlimlerin bir araya gelerek birbirleriyle tanışmalarına ve bilgi alışverişinde bulunmalarına önemli katkılar sağlayacak dikkat çekici bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca tatil aylarında ilmî inceleme ve araştırmalarda bulunmak amacıyla öğrencilere idarecilerin başkanlığında geziler düzenlenmesi de talimatnâme hükümleri arasında yer almaktadır.¹⁰¹

Külliyyede verilecek eğitim-öğretimin uygulama esasları ile yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi, ders araç-gereç ve kitaplarının seçilmesi veya değiştirilmesi, müfredat programlarında tadilat yapılması hakkında müzakerelerde bulunmak ve ihtiyaç duyulduğunda toplanmak üzere müdürün başkanlığında, müdür muavini ve ders nâzırının katılımıyla müderrislerin tamamından oluşan bir meclis teşekkül ettirilir. Müfredat programlarında yapılmak

94 Talimatnâme, 10. (md.18)

95 Talimatnâme, 10. (md.18)

96 Talimatnâme, 10. (md.18)

97 Talimatnâme, 11. (md.23)

98 Talimatnâme, 11. (md.24)

99 Talimatnâme, 8-9. (md.14)

100 Talimatnâme, 11. (md.25)

101 Talimatnâme, 11. (md.25)

istenen tadilata ilişkin karar meclis üye sayısının üçte ikisinin oyuyla Meşihat Makamına ve Evkâf Nezaretine arz edilir. Diğer kararlar ise çoğunluk oyuyla alınır ve müdüriyetçe uygulanır.¹⁰²

Dersler her gün öğleden önce üç, öğleden sonra iki saat olmak üzere toplam beş saat olarak planlanmıştır. Perşembe günleri ise sadece öğleden önce üç saat ders yapılır; öğleden sonra tatil olup öğrenci istirahate veya gezintiye ya da *Ziraat, Coğrafya, Meâdin ve Tatbikât* gibi derslerin uygulama etkinliklerine davet edilir.¹⁰³

1.6. Ders Programı

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 1331/1915 senesine ait 99 numaralı tarihsiz kararında açıklandığı üzere¹⁰⁴ Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin Kudüs'te bir şubesi olmak üzere açılmış olan Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'ne ait ders programı İlmiye Salnâmesi'nde yayımlanmıştır. Ayrıca müstakil olarak "Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi Tâlîmatnâmesi" adıyla bastırılan bir kitapçıkta medrese için hazırlanmış olan talimatnâme ile birlikte ders programına da yer verilmiştir.¹⁰⁵ İlk yedi senesi tâli/orta öğretime, üç senesi ise âli/yükseköğretime tahsis edilen külliyenin toplam eğitim süresi on yıl olup eğitim dili Arapçadır.¹⁰⁶

Tablo 3. Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi Ders Programı

Sıra	DERSİN ADI	SINIFLAR										Toplam/Saat	
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		
1.	Tefsîr-i Şerîf	-	-	-	2	2	2	2	4	4	4	20	92
2.	Hadîs-i Şerîf	-	-	-	3	2	2	2	2	2	2	15	
3.	İlm-i Fıkıh	2	2	2	2	4	3	4	4	2	3	28	
4.	Usûl-i Fıkıh	-	-	-	-	-	-	3	3	3	3	12	
5.	İlm-i Kelâm	-	-	-	-	-	-	3	4	3	3	13	
6.	İlm-i Tasavvuf	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4	
7.	Ulûm-ı Felsefiyye	-	-	-	-	-	3	3	3	3	3	15	15
8.	Lisân-ı Arabî	4	4	4	4	4	4	3	-	-	-	27	72
9.	Lisân-ı Türkî	4	4	3	2	2	2	-	-	-	-	17	
10.	Elsine-i Şarkıye	2	2	2	2	2	1	-	-	-	-	12	
11.	Elsine-i Garbiye	3	3	3	3	2	1	1	-	-	-	16	30
12.	Tarih	4	4	2	2	3	1	2	1	1	1	21	
13.	Coğrafya ve Felekiyât	2	2	3	-	-	2	-	-	-	-	9	9
14.	Ulûm-ı Riyâziye	4	4	5	3	4	2	-	-	-	-	22	22
15.	Ulûm-ı Tabiiye	1	1	4	5	3	3	2	-	-	-	19	19
16.	Ulûm-ı Hukûkiye	-	-	-	-	-	-	-	7	8	7	22	30
17.	İlm-i İktisâd ve Mâlî	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	4	
18.	Hat ve Resim	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
TOPLAM/Saat		28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	280	280

102 Talimatnâme, 11,12. (md.18)

103 Talimatnâme, 12. (md.27)

104 İMMA, MMTD, nr. 2202: 66b; Ayr. Bkz. İMMA, MMTMMV, nr. 2071: 16.

105 Talimatnâme, 28-29; İlmiye Salnâmesi, 670-674.

106 Talimatnâme, 3. (md.2)

Ders çizelgesinde isimleri yer almayan Kur'ân-ı Kerîm ve Terbiye-i Bedeniye derslerine ilişkin açıklamalar ile diğer bazı hususlara ait uyarılara mezkûr ders programının altındaki açıklamalar kısmında yer verilmiştir. Bu uyarı ve açıklamalara göre Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi kadrosunda görev alan imam ya da özel bir muallim tarafından sabah ve yatsı namazlarını müteakiben tüm öğrencilere Kur'ân-ı Kerîm tâlimi yaptırılacağı belirtilmektedir. Bu görevi ifâ edecek kişinin “Tecvit ve tertilde ihtisas sahibi” olması şartı getirilmiştir. Yine sabah ve akşam, yarımşar saat Terbiye-i Bedeniyye uygulaması yaptırılacağı hükme bağlanmıştır.¹⁰⁷

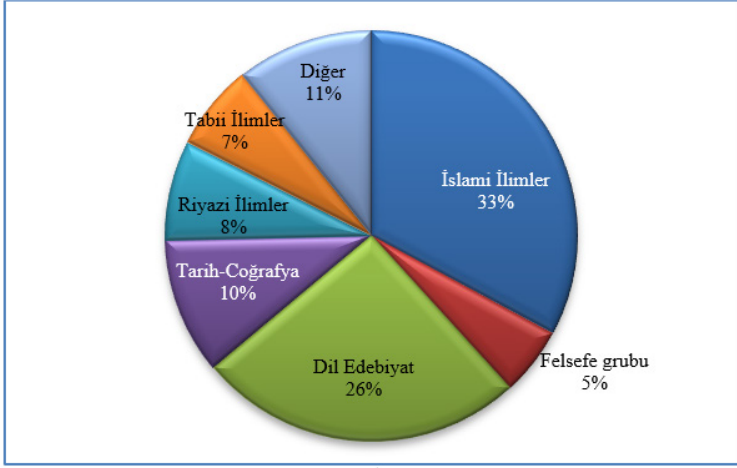
Bir dersin toplam ders saatine engel olmamak ve idareye bilgi vermek kaydıyla derslerin ve konuların dağılımında müderrislere tasarruf hakkı tanınmıştır. Örneğin İlm-i Fıkıh'tan nikâh ve talâk konusuna tahsis edilen 4 saatlik ders yeterli gelmeyip ibadetler konusuna tahsis edilen 6 saat veya muâmelât konusuna ayrılan 9 saat fazla geldiği takdirde üçüncü sınıfta ibadetlere veya altıncı sınıfta muâmelâta tahsis edilen ders saatinden gerektiği kadarının nikâh ve talâk konusuna tahsis edilmesine müsaade edilmektedir. Dolayısıyla belirlenmiş kurallara uyulmak kaydıyla programda esnetme yapılması mümkündür. Bu durum öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyine ya da ihtiyaçlarına göre dersler ve konular arasında takdim-te'hir ya da artırma-azaltma yapılabileceğini gösteren eğitim-bilim ilkeleri açısından yerinde ve verimli bir uygulama niteliği taşımaktadır.

On sınıftan müteşekkil Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nin her bir sınıfında haftada 28 saat ders okutulmaktadır. Külliyeinin toplam ders yükü haftada 280 saat olup 92 saat İslâmî ilimlere, 188 saat ise fen ilimleri ve diğer ilimlere tahsis edilmiştir. İslâmî ilimlerin toplam ders yükü içerisindeki oranı yaklaşık %33'tür. Diğer ilimler grubuna dâhil ettiğimiz Lisan ve Edebiyat derslerinin toplam ders yükü haftada 72 saat olup tüm dersler içinde yaklaşık %26'lık paya sahip olması dil eğitiminin önemsendiğini göstermektedir. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nden farklı olmak üzere külliyyede Türkçe ve Arapçanın yanında doğu ve batı dillerinin öğretimi önem kazanmıştır. Bu dersler Doğu dilleri kapsamında Farsça, Urduca ve Tatarca; Batı dilleri kapsamında ise Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça dersleridir.¹⁰⁸

Haftalık ders yükü dikkate alındığında Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nde haftada 27 saat Arapça, 17 saat Türkçe, 16 saat Batı dilleri, 12 saat ise Doğu dilleri okutulmaktadır. 1'inci ve 7'inci sınıfları kapsayacak şekilde ders programına dâhil edilen dil ve edebiyat grubu dersler, 1'inci ve 2'inci sınıflarda haftada 13 saat; 3'üncü sınıfta haftada 12 saat; 4'üncü sınıfta haftada 11 saat; 5'inci sınıfta haftada 10 saat; 6'ncı sınıfta haftada 8 saat ve 7'nci sınıfta ise haftada 5 saat okutulmaktadır. 7'nci sınıfa kadar yoğunlaştırılmış dil eğitimi verilen külliyyede İslâmî ilimlerin ağırlığı 4'üncü sınıftan itibaren tedrici olarak artmaktadır. 6'ncı sınıfa kadar riyâzî ilimler, 7'nci sınıfa kadar da tabii ilimler okutulduktan sonra mezkûr derslere üst sınıf programlarında yer verilmemiştir.

107 İlmiye Salnâmesi, 672-673.

108 Talimatnâme, 28; İMMA, MMTD, nr.2202: 148.

Tablo 4. Kudüs Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi ders dağılımı

Bölgenin çok kültürlü yapısı ve farklı dinlerce kutsal kabul edilen bir mekân olması hasebiyle fen derslerinden daha çok, farklılıkları izâle edecek, birlik ve beraberliği tesis edecek ortak bir paydanın oluşmasına katkı sağlayacak derslerin öğretimine ihtiyaç duyulmuştur. Bu paydanın kuvvetlendirilmesinde en etkili araç olarak ise örgün eğitim tercih edilmiştir. Islâhât faaliyetleriyle mektepleşme sürecine giren medreselerin özellikle taşra şubelerinde o bölgenin coğrafi, dinî, sosyo-kültürel, etnik ve demografik yapıları dikkate alınmak suretiyle aynı amaca yönelik olmak kaydıyla farklı şekilde yapılandırılmaları, hedeflenen verim/sonuç açısından en makul ve en mantıklı yol olarak görülüyordu. Bu nedenle Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'nde taşra ve merkez medreselerinde olduğu gibi bulunduğu mahallin karakteristik şartları gözetilerek ders programı oluşturulmaya çalışılmış, bu çerçevede diğer medreselerden farklı olmak üzere ders programında İslâmî İlimlere ağırlık verilmiştir.¹⁰⁹

Dikkat çekici çeşitliliğe sahip olan Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'ne ait ders programında diğer medreselerin ders programlarından farklı olarak *Ulûm-i Hukûkiyye* adı altında geniş yelpazeye sahip bir ders grubuna yer verildiği görülmektedir. 8'inci, 9'uncu ve 10'uncu sınıfların ders programına dâhil edilen Ulûm-i Hukûkiyye dersi kapsamında *Anayasa ve İdâre Hukûku*, *Uluslararası Hukûk*, *Ceza Hukûku*, *Vakıflar Hukûku*, *Ticaret Hukûku*, *Ceza Kânûnu*, *Arazi Kânûnu* ve *İcra Kânûnu*'na ilişkin derslere programda yer verilmiştir. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin de müstakil bir ders olarak programda yer aldığı görülmektedir.

109 Her ne kadar Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'ne ait birinci ve ikinci ders programında da İslâmî ilimlerin ağırlığının diğer derslere göre fazla olduğu görülsede, tâdil edilerek hazırlanan üçüncü ders programında bu derslerde önemli bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 5. Külliye’de Ulûm-i Hukûkiyye kapsamında okutulan dersler

Sıra	Dersler	Sınıflar			Toplam
		8.	9.	10.	
1.	Hukûk-i Esâsiyye ve İdâriyye	2	2	-	4
2.	Hukûk-i Dâvel	2	-	-	2
3.	Ceza Kânûnu	2	-	-	2
4.	Usûl-i Cezâiyye	1	1	-	2
5.	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	-	1	1	2
6.	Ahkâm-ı Evkâf	-	1	-	1
8.	Usûl-i Hukûkiyye	-	2	1	3
9.	Ticaret-i Berriyye	-	1	1	2
10.	Ticaret-i Bahriyye	-	-	1	1
11.	Arâzî Kânûnu	-	-	1	1
12.	İcrâ Kânûnu	-	-	1	1
13.	Sakk-ı Şer’î ve Adli	-	-	1	1
TOPLAM		7	8	7	22

Ayrıca Hukûk Usûlü dersine ilave olarak mahkemelerin düzenleyeceği her çeşit yazılı belgenin düzenlenmesinde ve yazılmasında takip edilecek usul ve esasa ilişkin konuları ihtiva eden *Sakk-ı Şer’î ve Âdî*¹¹⁰ adındaki ders de programa dâhil edilmiştir.¹¹¹ 8’inci, 9’uncu ve 10’uncu sınıfların ders programında yer alan ve haftalık ders yükü toplamı 22 saat olan Ulûm-i Hukûkiyye dersinin günümüz Hukûk fakülteleri programında yer alan çeşitliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan İlm-i Fıkıh dersi bünyesinde İslâm Hukûkuna ilişkin sekiz ayrı dersin tüm sınıflara belirli oranlarda dağıtıldığı ve bu ders için toplam 28 saatlik ders yükü tahsis edildiği görülmektedir. Klasik bir tasnifle ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularının yanında nikâh ve talâk ile ferâiz konularına müstakil ders olarak programda yer verilmiştir. Ayrıca *Fıkıh Tarihi* ile *İlm-i Hilaf* dersleri de programda yer almaktadır. Böylece gerek modern Hukûk gerekse İslâm Hukûku aynı ders programı bünyesinde külliye de okutulmaktadır.

110 Bkz. Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, Ankara, Ekim 2009: 13-48; bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, 120.

111 İlmiye Salnâmesi, 672-673.

Tablo 6. Külliye’de İlm-i Fıkıh kapsamında okutulan dersler

Sıra	Dersler	Sınıflar										Toplam
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	
1.	İbâdât	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	6
2.	Nikâh ve Talâk	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	4
3.	Ferâiz	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
4.	Muâmelât	-	-	-	-	-	3	4	3	-	-	10
5.	Tarih-i İlm-i Fıkıh	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
6.	Ukûbât	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
8.	İlm-i Hilâf	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
TOPLAM		2	2	2	2	4	3	4	4	2	3	28

Ayrıca, toplam ders yükü on beş saat olan *Ulûm-i Felsefiyye* dersinin; iki saati *İlm-i Terbiye*, bir saati *İlm-i İctima’*, üç saati *İlm-i Ruh*, iki saati *İlm-i Mantık*, üç saati *İlm-i Ahlâk*, iki saati *Tarih-i Felsefe* ve iki saati *İlm-i maba’de’t-tabia’* dersine tahsis edilmiştir. Felsefe grubu dersler altıncı sınıftan itibaren son sınıfa kadar yedi farklı ders adı altında programa dâhil edilmiştir. Bu derslerin güncel isimleriyle Pedagoji, Sosyoloji, Psikoloji, Mantık, Ahlak ve Metafizik derslerinin yanında ayrıca Felsefe Tarihi dersi olduğu görülmektedir.

1.7. Eğitim Dili ve Yabancı Dil Eğitimi

Külliye de eğitim dili Arapça olmakla beraber Tarih-i Osmanî, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Hukûk-ı Düvel ve Târih-i Siyâsi gibi dersler Türk ve ecnebî lisanlarıyla işlenebilir. Yabancı diller ise aslî dilleriyle öğretilir.¹¹² Doğu ve Batı dilleri seçimlik derslerdendir, bu dillerin kendi aslî lisanlarıyla ve uygulama ağırlıklı olarak en verimli şekilde öğretilmesi talimatnâmenin âmir hükümlerindedir.¹¹³

Külliye nin ders programında Doğu Dilleri kapsamında *Farsça, Urduca ve Tatarca*; Batı dilleri kapsamında ise *Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça* dilleri yer almaktadır.¹¹⁴ Geniş bir dil yelpazesinin külliye müfredatına dâhil edilmesiyle hem Batı hem de Doğuyla bağlı bulunan Osmanlı Devleti açısından bu dillerin kullanıldığı topluluklarla ve bu dillerde yazılmış eserlerle sağlıklı iletişim kurulması amaçlanmıştır. Külliye ye başlayan her bir öğrenci Türkçe ve Arapça dışında en az bir Doğu ve bir Batı dilinin eğitimini alarak mezun olacaktır.

Ders programında “Elsine-i Şarkıyye ve Garbiyye/Doğu ve Batı Dilleri”nin seçimlik ve isteğe bağlı olduğu belirtilmiş fakat seçilen dersin zorunlu olarak okunacağına dair bir açıklama yapılmamıştır. Ancak Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin tâlî kısım programında yer verilen *Elsine-i Ecnebiyye* dersi kapsamındaki; Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça lisanlarına ilişkin olarak “Bunlardan biri ihtiyar olunup başlandıktan sonra mecburidir.”¹¹⁵ açıklaması

112 Talimatnâme, 12. (md.28)

113 Talimatnâme, 12. (md.30)

114 Talimatnâme, 28,29.

115 Cerîde-i İlmiye, sy.14: 89.

dikkate alındığında adı geçen Batı dillerinin külliye programına da dâhil edilmiş olması nedeniyle, seçilen dersin mecburi olarak okutulacağı kanaatine varılmaktadır. Öte yandan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin tâlî kısım ders programında rastlanılmayan Elsine-i Şarkıyye kapsamında Urdu ve Tatar lisanlarının seçimlik dersler arasına ilave edilmesi de külliyyeye özgü dikkat çeken bir uygulamadır.

1.8. İmtihanlar, Sınıf Geçme ve Mezuniyet

Müdrisler derse başlamadan önce geçmiş derslerde işlenen konulardan öğrenciye sorular yönelterek bir nevi sözlü sınav yapar, bu esnada takdir edilecek puanlar not defterine yazılır. Dersine çalışmayan ya da aykırı harekette bulunanlar hakkında verilecek ceza ise günlük tedrisat defterine kaydedilir.¹¹⁶ Ayrıca öğrencilerin mükâfat veya ceza gerektiren hal ve hareketlerinin kaydedileceği özel bir defter tutulur. Bu defterdeki kayıtlar dikkate alınarak sene sonunda her bir öğrenci için ortalama bir puan belirlenir. Elde edilen puanlar genel imtihanların sonucuna göre belirlenecek olan öğrenci başarı sıralamasına etki eder.¹¹⁷

Her sene mayıs ayının dördüncü haftası başından haziran ayının üçüncü haftası sonuna kadar bir ay zarfında genel imtihanlar yapılır.¹¹⁸ İmtihanlarda tam puan 10'dur. 4 puan başarısızlığı ifade etmektedir. Değerlendirme yapılırken kesirli puan verilmez. İmtihan komisyonu aynı puanda ittifak etmediği takdirde komisyon üyelerinin verdiği puanların toplamının ortalaması alınır, puan ortalamasının kesirli çıkması halinde yarım ve yarımından aşağı olan puan atılır, yarımından yukarı olan kesirler ise tam puana yuvarlanır.¹¹⁹

İmtihanlar sözlü ve alenî yapılır. Meşihat Makamı ve Evkâf Nezareti'nden gelecek özel heyet dışında her imtihan için eğitim-öğretim kadrosundan ve hariçten ihtisas sahibi en az iki mümeyyiz seçilir. İmtihan komisyonu, öğrencinin hatasını ve sorulan soruyu yanlış anladığını görürse düzeltme yoluna gitmeden sadece soruyu yanlış anladığı yönünde talebe uyarıda bulunabilir. İmtihan salonunda idarenin izni olmak kaydıyla hariçten izleyici/dinleyici bulunmasına imkân sağlanmaktadır. Ancak izleyiciler talebe sorulan soruya ve puan takdirine kesinlikle müdahale edemezler.¹²⁰

Eğitim-öğretim süresince derslere devam etmek ve günü gününe çalışmak temel esas olduğundan sınıf geçmek için her dersten 5'ten düşük puan almamak gerekmektedir.¹²¹ Külliyyede genel imtihanlar dışında imtihan yapılmamaktadır. Ancak müdrislerin ders müzâkeresi esnasında öğrenciler için takdir ettikleri ve not defterine kaydettikleri puanların üç ayda bir ortalaması alınır ve bu puanlar öğrencilere ilan edilir. Bu notların sınıf geçmeye etkisi vardır.¹²²

Kısm-1 tâlide iki, kısım-1 âlide bir dersten başarısız olan öğrenci eylül ayının ilk haftasında

116 Talimatnâme, 10. (md.18)

117 Talimatnâme, 22. (md.76)

118 Talimatnâme, 17. (md.45)

119 Talimatnâme, 17. (md.46)

120 Talimatnâme, 17. (md.48)

121 Talimatnâme, 18. (md.54)

122 Talimatnâme, 19. (md.55)

İkmâl imtihanına alınır, bu imtihanda da 5 puandan düşük not alan sınıfta bırakılır. İkmâl imtihanları sadece bir kez yapılır.¹²³ Kısm-ı tâliyi bitiren öğrenciye şahâdetnâme, kısm-ı âliyi bitiren talebe ise icâzetnâme verilir. Üç yıllık kısm-ı âli eğitimini tamamlamak için tüm imtihanlardan alınan puanların ortalamasının 7'den düşük olmaması gerekmektedir.

1.9. Yönetim

Kudüs-i Şerif'te bir zamanlar Selâhaddin Eyyûbî tarafından meydana getirilmiş olan Dâru'l-Ulûm'u yeniden canlandırmak üzere Meşihat makamına bağlı kurulan Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'nin yönetim kadrosu; bir müdür, bir müdür muavini ve bir ders nâzırı ile lüzumu kadar memurdan oluşmaktadır. Eğitim-öğretim kadrosunda ise ihtisas sahibi müderrisler görevlendirilmektedir.¹²⁴

Külliyenin yönetim işleri müdür, müdür yardımcısı ve ders nâzırı tarafından yürütülmektedir. Müdür padişah iradesiyle, müdür yardımcısı ve ders nâzırı ise doğrudan Meşihat Makamı ve Evkâf Nezareti tarafından tayin edilir. Müderrislerin ve diğer memurların görevlendirmeleri ise külliye müdürlüğünün seçimi üzerine Meşihat Makamı ve Evkâf Nezareti'nin onayıyla gerçekleşir.¹²⁵

Külliyenin müdürü geniş yetkilerle donatılmış olup müdür yardımcısı ve ders nâzırıyla istişare ederek müderrisleri ve memurları seçme ve hizmetlileri tayin etme yetkisine sahiptir. Müdür tüm personelin çalışmalarını planlar ve kontrol eder. Olağanüstü durum ortaya çıktığında sorumluluğu kendisinde olmak üzere çalışanları geçici olarak görevden uzaklaştırabilir.¹²⁶ Külliye'nin eğitim-öğretim kadrosunun seçimi ve görevden uzaklaştırılmasında yetkili kılınan müdürün bu yetkileri aynı zamanda onun sorumluluklarını da artırmakta ve külliye'nin eğitim-öğretimde başarılı olmasını zorunlu kılmaktadır. Yetki, beraberinde hesap vermeyi de gerektirmektedir. Eğitim-öğretimde başarı ekip çalışmasının bir ürünüdür. Bu nedenle eğitim liderinin çalışacağı ekibi seçme hakkına sahip olması başarı konusunda kendisine sorumluluk yüklemekte ve başarıyı da zorunlu kılmaktadır. Nitekim müdür külliye'nin gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacak vasıtaları araştırır ve kullanır. Bir yıllık idari ve mâlî durum ile eğitim-öğretim, imtihan sonuçları, eğitim personelinin başarı dereceleri ve ortaya çıkan ihtiyaçlar hakkında yıllık rapor hazırlayarak Meşihat Makamına ve Evkâf Nezaretine göndermek müdürün görevleri arasındadır.¹²⁷ Müdüre yüklenen görevlerden en dikkat çeken; yıllık tanıtım broşürleri ve gazete yayınlarıyla külliye'yi ilim dünyasına ve İslâm âlemine tanıtmak, ilmî dergiler ve ders kitaplarının yazılmasını ve basılmasını sağlamaktır.¹²⁸ Bu görev, külliye'nin İslâm coğrafyasına hitap eden bir eğitim kurumu olması nedeniyle önem arz etmekte, bir taraftan da ilmî çalışmalar sonucunda üretilen bilginin yazılı hâle getirilerek kalıcı olmasını sağlamaktadır.

123 Talimatnâme, 19. (md.56)

124 Talimatnâme, 3. (md.3)

125 Talimatnâme, 3. (md.4)

126 Talimatnâme, 4. (md.7)

127 Talimatnâme, 5. (md.7)

128 Talimatnâme, 5. (md.7)

Müdür yardımcısı ise müdürün gerçekleştireceği tüm iş ve işlemlerde kendisine yardımcı olur, müdürün yokluğunda ise müdür vekili olarak görev yapar. Ayrıca külliye'nin başta öğrenci işleri olmak üzere eğitim-öğretim, disiplin, devam-devamsızlık, yazı işleri, öğrencilerin iâşe ve ibâtelere ve benzeri diğer işleri deruhte eder. Her bir sınıf ya da ders için tutulması gereken *tedrisât defterini* her akşam incelemekle görevli olan müdür yardımcısının yapacağı değerlendirme sonucunda öğrencilere ödül veya ceza uygulamasına gidilmesi dikkat çeken uygulamalardandır.¹²⁹ Öğrencinin her an derse hazırlıklı bulunmasını ve katılım sağlamasını teşvik edecek olan bu uygulama aynı zamanda öğrencinin disipline aykırı hareketlerden de uzak kalmasına katkı sağlayacak bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Külliye'nin görevlileri arasında yer alan ders nâzırı ise külliye'nin her türlü teftiş ve denetiminden sorumlu olup eğitim-öğretimin çalışma çizelgesine ve ders programlarına uygunluğunu ve işlenen konuların birbiriyle bütünlük sağlamasını teminle görevlidir. Müderrislerin derslere devamını takiple görevli olan ders nâzırı ayrıca ders esnasında derslerin işlenişini de teftiş ve denetimle görevlidirler. Ders nâzırı, seçilen ders kitaplarını ve eğitim-öğretim yöntemlerini inceler ve takip eder, uygun olmayanlar hakkında külliye müdüriyetine bilgi verir. Ayrıca müfredat programlarında yapılacak tadilata dair rapor tanzim eder.¹³⁰ Değişik eğitim-öğretim yöntemleri hakkında öğretim görevlileriyle fikir alışverişinde bulunma görevi de bulunan ders nâzırı, öğrencilerin eğitim-öğretimden tam manasıyla yararlanabilmelerini sağlayacak yöntemleri araştırır ve bu yöntemleri müderrislere sunar.¹³¹ Diğer taraftan eğitim-öğretime dâir müdürün vereceği emirleri ve muallimler kurulunun aldığı kararları uygulamaktan sorumlu tutulan ders nazırının yukarıda sıralanan görevleri onu eğitim-öğretim faaliyetinin odağına yerleştirmekte ve kendisine kilit rol yüklemektedir.

Külliye'nin yönetim kadrosunda bir de *dâhiliye zâbıtı* ünvanlı personel görev yapmaktadır. En az idâdî eğitimi görmüş ve tercihen yabancı dil bilenlerden seçilen dâhiliye zâbitlarına eğitim-öğretimin icrasında önemli görevler yüklenmiştir. Daha çok öğrencilerin eğitime ve terbiyesine yönelik olan bu görevlerin külliye'deki tertip, düzen ve disiplinin sağlanmasına ilişkin olduğu görülmektedir.¹³² Derslerin vaktinde ve kurallara uygun şekilde işlenmesini takiple görevli olan dâhiliye zâbitı; ders dışı zamanlarda öğrencilerle birlikte bulunarak onların âdâb-ı muâşeret içerisinde kaynaşmalarına, hikmetli tavsiyelerle yumuşak, kibar ve müşfik lisanla kardeşliklerinin pekişmesine, anlaşmazlıkların ve ihtilafın önlenmesine ihtimam gösterir.¹³³ Mezûr görevler ve talimatnamenin 32'nci maddesinde detaylı bir şekilde açıklanan diğer görevler dikkate alındığında bir yönüyle belletmen vazifesini üstlenmiş olan dâhiliye zâbitı, diğer yönüyle de bir nevi eğitim liderliği/rehberliği rolünü de deruhte etmektedir. Sayıca sınırlama getirilmemiş olan dâhiliye zâbitlarından münasip görüleni

129 Talimatnâme, 5. (md.7)

130 Talimatnâme, 6. (md.9)

131 Talimatnâme, 6. (md.9)

132 Talimatnâme, 14. (md.32)

133 Talimatnâme, 14. (md.32/b)

serzâbit tayin edilir ve talimatnâmede belirlenen görevlerin yerine getirilmesinden birinci derecede sorumlu tutulur.

1.10. Denetim

Külliyede yapılacak sene sonu imtihanlarında mümeyyiz sıfatıyla bulunmak, külliyeenin eğitim-öğretim ve yönetim işleriyle bir yıllık mâli durumunu incelemek ve teftiş etmek üzere her sene Meşihat makamı ve Evkâf Nezaretî'nin üst yöneticilerinden oluşturulacak bir özel heyet külliyeeye gönderilmektedir.¹³⁴ Bu heyetin yapacağı denetim faaliyetlerinin yıllık genel denetim mahiyetinde olacağı açıktır. Öte yandan külliyeenin kadrolu görevlisi olan ders nâzırının yıl boyu kesintisiz yapacağı denetim ve gözetim faaliyetlerinin de bir nevi iç denetim mahiyetinde ve sürekli olduğu anlaşılmaktadır. Ders nâzırının yapacağı denetim faaliyetleri bir taraftan eğitim-öğretimi sürekli iyileştirip geliştirirken diğer taraftan yıllık denetime hazırlık yapılmasını da sağlamaktadır.

Külliyenin sağlık açısından teftişini ise külliye tabibi yapmaktadır. Tabip; rutin muayene görevlerine ilaveten dersaneleri, yatakhaneleri, yemek salonlarını ve külliyeenin her yerini sağlık ve temizliğe uygunluk açısından daima teftiş eder. Dersanelerdeki sıraların ışığın salona giriş yönünü dikkate alarak yerleştirilmesini sağlar. Öğrencileri odaların hacimlerini dikkate alarak tevzî eder. Ders sıralarıyla diğer kullanılan malzemelerin hıfzıssıhaya ve diğer fennî standartlara uygun imâl edilmesini temin etmekle de yükümlü olan tabip kısaca külliyeenin sıhî açıdan her türlü iş ve işlemlerini yapmaktan ve teftişinden sorumlu tutulmuştur.¹³⁵

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda yeni bir medrese modeli olarak yapılandırılan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, merkez ve taşra olmak üzere iki farklı teşkilat yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesinin birer şubesi olmak üzere Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'un dışında taşrada açılan medreseler *Beş Senelik Taşra Medresesi* adıyla yapılandırılırken aynı kapsamda Kudüs'te *külliyeye* adıyla uluslararası niteliğe sahip özgün bir medrese modeli ortaya konulmuştur.

Anadolu'da Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin şubeleri statüsünde açılan *Beş Senelik Taşra Medreseleri* ile yine aynı statüde Kudüs'te açılan *Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi*'nin gerek teşkilât yapısı gerek ders programı ve müfredatı gerekse öğrenci kaynağı açısından farklılık arz etmesi yerel ihtiyaçların dikkate alındığının ve yerel imkânlardan en üst düzeyde yararlanıldığının somut göstergesidir.

Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'nin öğrenci kayıt-kabul hinterlandının Güney Afrika'dan Fas'a, Kafkasya'dan Kazan'a, Polonya'dan Çin'e, Taşkent'ten Afganistan'a, Hindistan'a ve Filipinlere kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kuşatması, çağdaş eğitim gündeminin ilk sıralarında yer alan uluslararası ve çok kültürlü eğitim anlayışının 100 yıl önceki örneği olarak dikkat çekmektedir.

134 Talimatnâme, 4. (md.5)

135 Talimatnâme, 7. (md.7)

Osmanlı coğrafyası ile bu alanın dışındaki Müslümanların yaşadığı tüm coğrafyaları kendisi için kayıt-kabul alanı olarak belirleyen külliye, bu yönüyle İttihad-ı İslâm siyasetinin en somut ve pratik uygulamasının hayata geçirildiği bir eğitim kurumu niteliği kazanmaktadır. Külliye, farklı etnik âdiyete ve mezhebe mensup Müslümanların İslâm paydasında birleşmelerini ve birlikte hareket etmelerini sağlama ve özellikle başta İngilizler olmak üzere batılı devletler eliyle köriklenen bölgesel ve etnik milliyetçiliğin çözücü ve yıkıcı etkisine karşı devleti koruma ihtiyacından doğmuş stratejik bir eğitim kurumu olarak ön plana çıkmaktadır. Mekân olarak Kudüs gibi çok kültürlü, çok mezhepli ve çok dinli tarihî arka plana sahip bir merkezin seçilmiş olması, külliye uluslararası niteliğe ilaveten İslâm dünyasını birleştirici ve kenetleyici bir rol yüklemektedir.

İletişim ve ulaşım ağlarında yaşanan baş döndürücü gelişmelerin küçük bir köye dönüştürdüğü günümüz dünyasında, farklı kültürlerin ve unsurların daha yoğun bir şekilde bir arada yaşamaya mahkûm olmaları kaçınılmaz hal almıştır. İslam toplumlarındaki farklılıklar ise gerek inanç gerekse pratik uygulamalar açısından pek çok çeşitliliği içinde barındırmaktadır. Farklılıkların muhafaza edilmesi suretiyle temel değerler çerçevesinde tesis edilecek örgün din eğitimi kurumlarının, farklı kültürlerin birbirini tanımalarına, anlamalarına, kaynaşmalarına ve karşılaşılan sorunların işbirliği içerisinde çözümlenmesine katkı sağlayabilecektir. Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi bu kapsamda planlanan projenin çok kısa ömürlü bir modelidir.

Külliye tesis eden iradenin ufkunun genişliğini ve büyüklüğünü gösteren dikkat çekici bir uygulama ise; her yıl eğitim-öğretim dönemi dışında, Osmanlı ve İslâm coğrafyasının tanınmış âlimlerinin Kudüs'e davet edilerek bir aylık ya da belirlenecek bir süre içerisinde, ihtisas sahibi oldukları alanlarda külliye talebesine yönelik olarak Mescid-i Aksâ'da eğitim vermelerinin sağlanmasıdır. Bu faaliyetin, İslâm coğrafyasının uluslararası ilmi hareketliliğini ve kültürler arası iletişimini canlı tutacak önemli bir organizasyon olduğu açıktır.

Netice itibarıyla II. Meşrutiyet döneminin olağanüstü şartlarına rağmen günümüzden bir asır önce İslâm coğrafyasına hitap etmek üzere Kudüs'te açılmış olan uluslararası nitelikteki Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yaygınlaşan çok kültürlü ve uluslararası yüksek din eğitimi kurumlarına rol modelliği yapacak ve yaşanan sorunlara çözüm önerileri sunacak niteliktedir. İki yıllık kısa ömrüne rağmen Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi, günümüz din eğitimi yaklaşımlarına önemli katkılar ve açılımlar sağlayabilecek kıymetli tecrübeleri ardında bırakmış özgün bir eğitim kurumu olarak görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

A- ARŞİV BELGELERİ:

1- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA):

Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defterleri (MMTD), Defter nr. 2197.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defterleri (MMTD), Defter nr. 2202.

Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), Defter nr. 2068.

Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), Defter nr. 2071.

Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), Defter nr. 2072.

Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), Defter nr. 2082.

Dersîâm, Muallim ve Medrese Personeli Defterleri (DMVMPD), Ders Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri (DVMMMD), Defter nr. 2167.

2- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-ı Âli Evrak Odası(BEO), Dosya nr. 4340, Gömlek nr. 325457.

Dâhiliye-Şifre(DH-ŞFR), Dosya nr. 49, Gömlek nr. 44, 63, 65, 66, 77, 136.

Dâhiliye-Şifre(DH-ŞFR), Dosya nr. 50, Gömlek nr. 130.

B- MEVZUAT METİNLERİ, DÜSTUR, SALNÂME ve Diğerleri:

Cerîde-i İlmiyye, sy.1, 3, 11, 14.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi (Nizamnâme-Ders Cetveli-Sûret-i Tedris ve Kitaplar-Tâlimâtname), Matbaa-ı Ahmed Kâmil, İstanbul, 1330-1333.

Düstur, Tertib-i Sâni, c.II, Matbaa-ı Osmâniyye, Dersâadet, 1330.

İlmiye Salnâmesi, Matbaa-ı Âmire, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye/İstanbul, 1334.

Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi Tâlimâtname, Fransisken Matbaası, Kudüs, 1331/1333.

Servet-i Fünûn, 3 Eylül 1331.

C- KİTAPLAR, MAKALELER ve TEZLER:

Adıvar, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 4. bs, İstanbul, 1982.

Ahmed, Ruveyde Fazl Ahmed. *el-Medresetü's-Salahiyya fi'l-Kuds (m.1192-1918/h.588-1336)*, (yüksek lisans tezi), Câmîiatu'n-Necâhi'l-Vataniyye, Nablus Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Filistin, 2015.

Akgündüz, Ahmet. "İslâm Hukûkunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iy Mahkemeleri ve Şer'iy Sicilleri", *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 14: 13-48, Ankara, Ekim 2009.

Akpınar, Aışan. *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe yay., İstanbul 1997.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları, İcazetnâmeler, Islâhât Hareketleri*, Dergah yay., İstanbul, 1983.

Atay, Hüseyin. "Medreselerin Gerilemesi", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 24: 15-56, Ankara, 1981,

Atâyi, Atâullah Nev'izâde. *Zeyl-ü Şakâ-yık li-Atâyi*, y.y., ts.

Çetinsaya, Gökhan. "II.Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, 48: 353-409, İSAM yay. İstanbul, 2016.

Emin Bey. "*Tarihçe-i Tarik-i Tedis*", *İlmiye Salmânesi*, Dârü'l-hilâfeti'l- Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1334.

Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*, Çeviren Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Günay, Nejla. "İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Journal Of Atatürk Research Center*, 30, 88: 115-151, Mart-2014.

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yay., 7.bs., Ankara, 2014.

Hızlı, Mefail. "*Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2004), 2, 4: 371-409.

İhsan et-Tercüman. *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, çev.Ali Benli, Klasik yay., İstanbul, 2012.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, (2002), 66, 247: 849-904.

İşpirli, Mehmet. "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, Editör İ.E. Erünsal, C.Ferrard, C.Woodhead, İstanbul, 1988: 273-285.

Karal, Enver Ziya. *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, T.T.K. Yay. 2.bs., Ankara, 1988.

Recep Kaymakcan, *Çokkültürlülük: Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, edit. Recep Kaymakcan, DEM yay., İstanbul, 2006.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1999.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim yay., 13.bs., İstanbul, 2006.

Mehmed Muhlis. *İnkılâb-ı Efkârdan Maârif*, Konya, 1329.

Pakalın, M.Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993.

Strohmeier, Martin. *Al-Kulliyya as-Salahiyya in Jerusalem: Arabismus, Osmanismus, und Panİslâmismus im ersten Weltkrieg*, DMG, Stuttgart, 1991.

Strohmeier, Martin. "Al-Kulliyya al-Salahiyya, A Late Ottoman University in Jerusalem", *Ottoman Jerusalem, The Living City: 1517-1917*, I, ed. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand, London 2000, 57-62.

Taş, Kenan Ziya. *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi*, Post yay., İstanbul, 2016.

Taş, Kenan Ziya. "Kudüs'te Bir Osmanlı Okulu: Salahaddin Eyyubi Külliye-i İslâmiyesi", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, (20-24 Eylül 2010), TTK. Yay., Ankara, 2015, III, (117-131).

Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.bs, Ankara, 2014.

Yıldız, Hasan. *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2017.

Yıldız, Hasan. "Osmanlı Medrese Eğitim Sisteminde Karar Organı: Meclis-i Mesâlih-i Talebe ve Müfredât Programlarını Hazırlama Sürecindeki Rolü (II.Meşrutiyet Dönemi Örneği)", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 28, (2018): 255-275.

Yıldız, Hasan. II. Meşrutiyet Döneminde Akim Kalmış Bir Eğitim Projesi: Medrese-i Aşâir, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, 83, 296: 289-308.

- Yılmaz, Harun. “Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi ve Külliye Talimatnamesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51, (2016): 79-113, Aralık 2016.
- Zilfi, Madeline. C. *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Ulemâsı Kalasik Dönem Sonrası(1600-1800)*, Çeviren M. Faruk Özçınar, Birleşik Yay. 1.bs, Ankara, 2008.
- Zengin, Z. Salih. “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs Ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye Ve Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi”, *Bellekten*, 81, 291, (2017): 589-618.

Ek 5: Kudüs Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nin giriş kapısı

Kaynak: Denizli İHL. Öğretmeni Ahmet Geniş'ten temin edilmiştir. (09/08/2017)

Ek 6: Kudüs Selâhaddîn Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi'nin açılış merasiminde Erkân-ı Harbiyye Nazırı Enver Paşa ve 4'üncü Ordu Komutanı Cemâl Paşa-1916

Kaynak: <https://www.loc.gov/resource/ppmsca.13709/?sp=71>

Ek 7: 4.Ordu Komutanı Cemâl Paşa külliye muallimleri ve talebeleriyle birlikte

Kaynak: Servet-i Fünun, 3 Eylül 1331